

Index librorum prohibitorum a demokratikus Magyarországon

(Könyvindexek 1945–1946)

SIPOS Anna Magdolna

A könyvtárosok és irodalmárok körében közismert, az egyéb írástudóknál pedig ismert, hogy a hegemon gondolkodás megvalósítására törekvő ideológiák a történelem kezdete, illetve az írás megjelenése óta gyakran éltek – és tegyük hozzá – napjainkban is élnek a gondolatok terjesztésére leginkább alkalmas eszközök, a könyvek, majd később a folyóiratok tiltásával. A gondolatok szabad közzétételét és szabad hozzáférhetőségét a történelem során világszerte sokan és igen sokféle indítatásból igyekeztek korlátozni¹. A betiltott könyvek kérdésköréhez Magyarország huszadik századi történelme és kultúrtörténete is igen bőséges adalékkal szolgált. A magyar történelem más szempontból is sorsfordító éve – 1945 – azonban minden addig ismert könyvmegsemmisítést felülmúlt. Írásunk célja, hogy bemutassa az 1945–1946-ban végrehajtott könyvkivonások történelmi, politikai környezetét, a listák összeállításának hátterében meghúzódó folyamatokat, valamint a jegyzékek tematikai összetételét.

Az indexek közreadásának történelmi, politikai és társadalmi háttere

1944 ősze és 1945 tavasza között Magyarország területe hadszíntér volt. A háború pusztítása és az annak nyomán fellépő fosztogatások nem kímélték a

nyomdatermékeket sem. A háborúban megsemmisült könyvek és folyóiratok, valamint egyéb dokumentumok azonban a háborús veszteségeknek csupán egy részét jelentették. A károk másik, nem közvetlen háborús veszteségként számon tartott részét alkotta a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékeknek a könyvkiadók, a könyvkereskedések, a könyvnyomdák és a könyvtárak gyűjteményéből történő kivonását és megsemmisítését előíró rendelet.² A jogszabály megszületése előtörténetének fontos eleme, hogy azt az Ideiglenes Nemzeti Kormány által 1945. január 20-án, Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezmény 16. pontja írta elő. Az egyezmény értelmében 1945. február 26-án született meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. számú rendelete. A rendelet értelmében „*meg kell semmisíteni a könyvnyomdák, könyvkiadó vállalatok, könyvkereskedők, köz- és kölcsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak, valamint magánszemélyek birtokában lévő minden fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket (könyv, folyóirat, napilap, hirdetés, röplap, képes ábrázolat stb.), tekintet nélkül arra, hogy az magyar vagy más nyelven jelent meg. Különösen és kivétel nélkül megsemmisítendő a fasiszta (nemzeti szocialista) politikusok fasiszta szellemű életrajzai, nyilvánosan elmondott beszédei, fasiszta állampolitikát méltató tudományos színezetű művek, a német hadviselést feldicsérő sajtótermékek, a fasiszta politikusoknak ily szellemű művei, a fasiszta pártoknak és kiadóhivataloknak összes politikai jellegű kiadványai, vagy ilyen vonatkozású szépirodalmi termékei stb.*”³ A rendelet megtiltotta a művek újbóli kiadását, utánnomását, forgalmazását, terjesztését, valamint külföldről történő behozatalát, és rendelkezett arról is, hogy az érintettek 15 napon belül kötelesek ezeket a sajtótermékeket a törvényhatóság első tisztviselője által kijelölt gyűjtőhelyre szállítani, aki gondoskodik a gyűjtőhely kijelöléséről, a beszállított sajtótermékek őrzéséről mindaddig, amíg azokat a zúzómalmokba el nem szállítják⁴.

A beszolgáltatás elmulasztóit szigorúan büntette a rendelet: hat havi elzárásra és 8000 pengő pénzbüntetésre voltak ítélték.

A listákon szereplő művek könyvtárakból és könyvkiadókból, könyvkereskedésekből történő kivonásáról, illetve az azzal kapcsolatos magyar és szovjet hatósági túlkapásokról az utóbbi években több tanulmány is megjelent⁵, amelyek segítséget nyújtottak a folyamat⁶ rekonstruálásához.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. számú, 1945 február 26-án kelt rendelete részletesen szabályozta, hogy – a fegyverszüneti egyezmény értelmében – mely műveket, mennyi idő alatt és milyen feltételek között kell beszolgáltatni és megsemmisíteni. A rendelet végrehajtása érdekében 1945. április 28-án, a Miniszterelnökség Sajtóosztályának felügyelete mellett létrehozták a *Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottságot*, amelynek vezetését a neves és elkötelezetten baloldali gondolkodású könyvkiadóra, *Faust Imrére*⁷ bízták. A kivonásra és megsemmisítésre ítélt művek jegyzékének összeállítását egy hústagú, az akkori szellemi és politikai életet reprezentáló testületre bízták. A tényleges munkát azonban olyan könyvtári szakemberek végezték⁸, akiknek politikai megbízhatóságához nem férhetett kétség: *Kőhalmi Béla*⁹, *Mátrai László*¹⁰, *Tiszay Andor*¹¹, *Goriupp Alíz*¹². A hivatalos listákat a Magyar Közlönyben, illetve önálló kiadványok formájában tették közzé. A bizottság másfél éven át tartó munkájának eredményeként összesen közel négyezer könyvet és kétszázhatvan hírlapot, illetve folyóiratot tettek indexre¹³. A testület tovább szándékozott munkáját folytatni, ám újabb jegyzékek – legalábbis ezzel az indokkal – 1946 után már nem jelentek meg.

A jogszabály végrehajtására összeállított és 1945. április 23-án megjelenő, az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1330/1945. M. E. rendelete értelmében, 15 napon belül kellett végrehajtani a nyomdatermékek kivonását. Az indexre tett művek első jegyzéke 1945 augusztusában je-

lent meg, s még a nyár folyamán, az Ideiglenes Nemzeti Kormány irányítása mellett, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) megfigyelője jelenlétében megindult az első nagy kampány a könyvek begyűjtésére. A listán szereplő művek azonban – az élénk sajtóhadjárat, valamint a rendőrség által rendszeresen tartott könyvraziák, majd az ifjúsági szervezeteken és a házfelügyelőkön keresztül történő mozgósítás ellenére is – csak nagyon lassan csordogáltak a begyűjtési helyekre, amelynek több oka is volt. Egyrészt sok volt a bizonytalanság, másrészt pedig sokan már a háború alatt eltűzelték a kényesebb tartalmú kiadványokat. Jóllehet a SZEB felügyeletet biztosító szovjet hatóságok elégedetlenek voltak a begyűjtés eredményével, de a közelgő őszi választások miatt ekkor még nem szorgalmazták a tiltott kötetek hatékonyabb begyűjtését. Így 1945 végéig szinte alig történt valami, s úgy tűnt, hogy a tiltott könyvek megsemmisítése lekerül a napirendről.

1946 tavaszán azonban – elsősorban szovjet nyomásra – újabb óriási kampány indult. Ennek előzménye volt, hogy 1945/1946 fordulóján a SZEB-megbízottak jelentései sorra számoltak be arról, hogy egyrészt leállt a megsemmisítésre ítélt könyvek beszállítása, másrészt pedig a korábban a tárolókba begyűjtött, de még meg nem semmisített – és feltehetőleg hanyagul őrzött – kiadványok kezdenek eltűnni, szétszivárogni. A probléma megoldása érdekében 1946. március első napjaira – a SZEB, a kormány, a rendőrség, a főváros és a pártok képviselőinek részvételével – országos értekezletet hívtak össze. A fennmaradt jegyzőkönyv¹⁴ alapján állítható, hogy a magyar fél szerette volna megakadályozni a további könyvmegsemmisítéseket, ám a jól informált szovjet fél – felismerve a magyar kormány elodázási szándékát – kemény diktátumot fogalmazott meg, és innentől kezdve a SZEB szovjet megbízottjai nem csupán megfigyelőként, hanem operatív módon is részt vettek a nyomdatermékek kivonásában. A szovjet követelések eredményeként március 14-én a minisz-

terelnök szigorú levelet intézett a főispánokhoz, amelyben már nem csupán a reakciós erők ideológiájának káros voltáról, hanem külpolitikai érdekekről is írt. A könyvek kivonásának országos lebonyolítása érdekében valamennyi törvényhatósági központban és járásban ki kellett jelölni egy felelős vezetőt, gondoskodni kellett a helyi sajtókampányról, és a helyi tanügyi hatóságokkal együttműködve, az akcióba be kellett vonni az iskolásokat is. Ezzel egyidejűleg rendelkeztek arról, hogy a begyűjtött kiadványokat szigorúan kell őrizni. A feladat elvégzésére április 20-i határidőt állapítottak meg. A diktátum végrehajtásában a kormány továbbra is kettős szerepet játszott: egyrészt nem tehetette meg, hogy bojkotálja, illetve ne hajtsa végre a SZEB utasításait, másrészt viszont csak vonakodva, halasztgatva működött együtt a szovjet hatóságokkal: például a sajtóban és a rádióhírverés során csak a hivatalos szövegeket tették közzé¹⁵.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1946. március 9-én szólította fel a hatáskörébe tartozó könyvtárakat a listán szereplő munkák beszállítására. A SZEB azonban továbbra is elégedetlen volt a begyűjtött kiadványok mennyiségével, ezért *Szergejcsuk* ezredes¹⁶ vezetésével kidolgozták a napi irányítás és ellenőrzés rendszerét. Ettől kezdve a rendőri razziák a szovjet tiszték és politikai tiszték jelenlétében, Szergejcsuk személyes ellenőrzése és *Péter Gábor* vezérőrnagy¹⁷ aktív operatív irányítása, közreműködése mellett zajlottak. Sőt! A budapesti nagy könyvtárak és könyvraktárak állományát a SZEB orosz tisztjei által irányított kommandók fésülték át, rendre túllépve hatás- és feladatkörüket, ami ellen azonban hiába érkeztek panaszok¹⁸. Az oroszok felügyelték az elszállítást, a megsemmisítést, és gyakorta részt vettek a kiadványok bezúzásában is. Ezekben a razziákon azonban sok esetben nem csak az indexre tett munkák kerültek a zúzdákba: a könyvkereskedések, kiadók és a könyvtárak raktárainak szisztematikus válogatása során egyéb, számukra nem tetsző munkákat is megsemmisítésre ítélték.

Szergejcsuk különítményei és a könyvtárak, könyvtárosok folyamatos harca zajlott az indexen szereplő művek archiválható példányainak megőrzéséért is. A rendelet nem adott lehetőséget a megjelölt művek tudományos célú archiválási példányainak megtartására. Ezért *Fitz József*, a nemzeti könyvtár akkori főigazgatója a rendelet módosítása érdekében 1945. április 5-én segélykérő levelet¹⁹ írt *Supka Gézá*nak, a Magyar Nemzeti Múzeum elnökének. A főigazgató a rendelet módosítását az alábbi indokokkal támasztotta alá: „... *A forgalomból kivonandó és megsemmisítendő anyagot azután 1–1 példányban meg kellene őrizni, mert máskülönben a közelmúlt történetének fontos forrásai teljesen megsemmisülnének, közöttük éppen a fasiszta irányzatot jellemző és leleplező nyomtatványok. Ez utóbbiakat azon kívül az igazolási, továbbá rendőrségi és népbírósági eljárás folyamán a magyar és az orosz hatóságok máris nagymértékben igénybe veszik és mint jogi bizonyító anyagot bizonyára a jövőben is igénybe kívánnak venni. A közérdek is azt kívánja tehát, hogy ez az anyag az országnak legalább egy könyvtárában, mégpedig az erre legilletékesebb Orsz. Széchényi Könyvtárban megőriztessék.*”²⁰ Az archivált példányokat azután a könyvtár zárt anyagként kezelné, s használatra nem bocsátaná. *Fitz* módosítási javaslata azt is tartalmazta, hogy a betiltott és összegyűjtött műveket – a törvényhatóság által kijelölt gyűjtőhelyek helyett és az egész ország területéről – a nemzeti könyvtárban gyűjtsék össze. *Supka Géza* méltányolta *Fitz* kérését, és a Nemzeti Bizottság 1945. április 25-i határozata értelmében a Nemzeti Könyvtárat bízta meg az indexre tett művekkel kapcsolatos teendők végzésével, valamint elfogadta *Fitz* egyéb – többek között az archiválási példányokra tett – javaslatait is. Miközben úgy tűnt, hogy ezen a vonalon rendeződött a könyvek és a Nemzeti Könyvtár ügye, aközben másik irányból több hatóság is megkereste az Országos Széchényi Könyvtárat a kivonandó kötetek ügyében. „*Elsőként (április 11-én) a Magyar Államrendőrség Budapesti*

Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya jelentkezett. ... A Széchényi Könyvtár gyűjteményéből kivonandó művekről négy példányban jegyzőkönyvet kértek, amelyet nyolc napon belül kellett címükre megküldeni.”²¹ *Fitz József* a feldolgozandó művek kiválogatására és jegyzékbe foglalására irreálisan rövid határidőt szabó hatósághoz fordult, így a határidőt június 10-ig meghosszabbították, és mellette az archív példányok megtartását is engedélyezték. Május 22-én azonban újabb hatóság kereste meg a nemzet könyvtárat: Budapest székesfőváros polgármesterének határozatát tolmácsolták a könyvtárnak. Az akkori polgármester, *Csorba János* május 30-át jelölte meg a könyvek elszállítására, gyűjtési helyként pedig a Fővárosi Könyvtár központját jelölte ki. A rendelet intézkedett arról is, hogy a kivonandó művekről két példányban készüljön jegyzék, amely az átadás bizonylatául is szolgálhat. A könyvtár az újabb, és a korábbiaknak ellentmondó intézkedés értelmezése érdekében *Teleki Gézá*hoz, az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult. Június 14-én újabb levelet kapott a nemzeti könyvtár Budapest főpolgármesterétől, amelyben ismét felszólították a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus műveknek a Fővárosi Könyvtárba történő beszállítására. A könyvtár azonban erre a felszólításra sem reagált, folytatta a könyvek és folyóiratok zárt anyaggá minősítését.

Az 1946 márciusában megindult és a szovjet hatóságok által igen erősen ellenőrzött akciók újabb megpróbáltatások elé állították a könyvtárat, és ismét veszélybe került az archív példányok megőrzése. „*Március 29-én vegyes bizottság kereste fel a nemzeti könyvtárat. ... Tagjai voltak: a Vallás- és Közoktatási Minisztérium, a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya és a SZEB szovjet katonai képviselői. Látogatásuk célja a fasiszta anyag elkülönítésére tett addigi intézkedések ellenőrzése volt. Györke József megbízott főigazgató ismertette a tiltott művek korlátozásával kapcsolatban addig megtett intézke-*

*déseket.*²² A korábbi megegyezés értelmében a művek katalóguscéduláit kiemelték, a nyomtatványokat zárt anyag címkével látták el, ám a művek az eredeti helyükön maradtak. A SZEB szovjet képviselője azonban nem hagyta jóvá ezt az eljárást, hanem a kötetek fizikai elkülönítését követelte²³. A munka végrehajtását április 1-jén, Szergejcsuk személyesen is ellenőrizte. Néhány nap múlva – a SZEB korábbi döntése alapján – megvonták a nemzeti könyvtártól az archivált példányok megőrzésének jogát, azzal az indokkal, hogy arra csak a főváros és a nemzetgyűlés könyvtára kapott jogot. A könyvtárak közötti értelmezési problémák a helyzet tisztázatlansága miatt következtek be. És ezzel még nem volt vége! A nemzeti könyvtár ragaszkodott a megőrzési példányok megtartásához, és ennek érdekében több hatóság segítségét is kérte. Végül április 12-én véglegesen eldőlt, hogy a tudományos célú archiválási két példány megőrzésének jogát az Országos Széchényi Könyvtár kapta meg, ezzel párhuzamosan megvonták a főváros, illetve a képviselőház könyvtárának archiválási jogát. A huzavona eredménye az lett, hogy miközben a könyvek kivonása folyamatosan zajlott, a megőrzés kérdése pedig állandóan változott, a hatóságok, sőt gyakran a könyvtárosok sem tudták, ki hivatkozhat a megőrzésből adódó mentességre. A kivonást ellenőrző politikai és SZEB hatóságok pedig a mentességet hol figyelembe vették, hol nem.

A rendre irreálisan rövidre szabott határidők, illetve az új, meg új jegyzékek megjelentetése, az indexre tett munkák nagy száma, valamint az ezzel párhuzamosan zajló tankönyvcserék és tankönyv-begyűjtések áttekinthetetlen helyzetet teremtettek, amely a szovjet és a magyar hatóságok túlkapásaival együtt a kiadványok lényeges veszteségét jelentette. Az 1945. és 1946. évi könyvbegyűjtési akciónak végleges összesítése nem áll rendelkezésünkre. Z. *Karvalics László* becslése szerint több mint ötszázezer könyv és négyszáz mázsányi egyéb sajtótermék került a zúzdákba. Annyi azonban máris bizonyos, hogy

az indexre tett munkák mellett mintegy kétszer, háromszor annyi tankönyv is a megsemmisítés sorsára jutott, jöllehet tankönyvek ezeken a jegyzékeken nem szerepeltek, sőt azokat ez a rendelkezés nem is érintette.

Az I. számú jegyzék és az I. számú jegyzék második, javított kiadása

Az 1945-ben megjelent első jegyzék 67 oldal terjedelemben, közel kétezer művet sorolt fel, köztük olyanokat is, amelyek közül néhánynak újbóli kiadására egészen a közelmúltig kellett várni: Almásy László: Rommel seregénél Líbiában, Baktay Ervin: India szabadságot akar, André Gide: Utazásom a Szovjetunióban, Jánosy István: Vitéz Horthy István, a repülő. Jöllehet a válogatásban található olyan sajtótermékek is, amelyek indexre tétele teljesen érthetetlen, ám a listán szereplő művek nagyobb része forgalmazásának tiltása érthető.

A jegyzéken szereplő alkotások többségét az antiszemita és antibolsevista művek, illetve a zsidóság kommunista kapcsolatait taglaló kiadványok tették ki. Ilyenek voltak például az Avarffy Elek beszédeit tartalmazó és a Stephaneum Nyomda gondozásában megjelent munkák, vagy a Bosnyák Zoltán által jegyzett és a Stádium Kiadó által megjelentetett, A magyar fajvédelem úttörői sorozat kötetei, illetve a Méhely Lajos írásait közlő kiadványok egész sora. Az antibolsevista irodalom megsemmisítésének markáns példája Gratz Gusztávnak A bolsevizmus Magyarországon című munkája, Fehérváry Józsefnek a Szamuely halálvonata, vagy Molnár Jenőnek A 133 napos bolsevista rémuralom címmel megjelent művei, Haller István, illetve Imrédy Béla írásai és beszédei, Váry Albertnek a vörös uralommal kapcsolatos munkái. Ez az index tartalmazta a Szabó István által fordított, Útban a világoralom felé (Cion bölceinek jegyzőkönyve és a berlini protokollper) 1937-es és 1942-es kiadásának betiltását is. A zsidóság kommunista kapcsolata-

taira vonatkozó művek közül – a teljesség igénye nélkül – elsőként két német szerző művének fordítását említjük: Leersnek *Bolsevizmus és a zsidó uralom*, amelyet a Stádium Kiadó adott ki 1944-ben, illetve a Herman Fehst által jegyzett, *Bolsevizmus és zsidóság* című kötete, amely 1936-ban jelent meg Budapesten. Ugyanezt a tartalmat fedik a szerzői jegyzés nélkül megjelent, *A zsidó bolsevizmus elleni küzdelem ...*, *A zsidók rémuralma Magyarországon* című kötetek is. Az európai fasizálódási folyamat jellegzetes kísérője volt a zsidóknak tulajdonított rituális gyilkosságok bemutatását célzó kötetek közreadása, amelyeket az indexek – kivétel nélkül – zúzdákba küldtek. A gazdag irodalomból itt csupán néhányat említünk meg. Fern Atanáz: *A zsidó rituális gyilkosságok igazi okai* (Bécs : Kaisha, 1935.), Wichtl Frigyes: *Szabadvédelmi gyilkosságok* (Wien : Nehardea, 1940.).

Az index jelentős mennyiségű olyan jogszabályt is tartalmazott, amelyeket a zsidó lakosság diszkriminációjának végrehajtása érdekében alkotott meg a magyar állam és közigazgatási rendszer. Ilyenek voltak például a fajgyalázzással kapcsolatosan hozott rendelkezések (az 1941. évi XV. tc. 15. §-ának büntetőbírói joggyakorlatát bemutató kötet, amely 1944-ben jelent meg), vagy a Fajvédelem és a házasságkötés jogszabályai (Bp. : Springer ny., 1941.), a Fajvédelmi törvény és végrehajtási rendeletei (Bp. : Grill, 1941.), az 1939-ben, az Egyetemi Nyomda által közreadott *A zsidótörvény*, vagy a Serly Antal szerkesztésében megjelent *A zsidóságra vonatkozó magyar törvények gyűjteménye* (Bp.: Nyilas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1939.). Hasonló tartalmú a *Tájékoztató a kereskedők és iparosok részére a II. zsidótörvény tárgyában*, 1939-ben a Stádium által közreadott kétkötetes jogszabálygyűjtemény, amelynek első kötete az értelmiségi alkalmazottakkal kapcsolatos, második kötete pedig az iparra és a hasznos hajtó jogosítványokra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazta.

A jegyzék harmadik meghatározó eleme a szovjet birodalom létrejöttét és működésének be-

mutatását kedvezőtlen színben feltüntető művek megsemmisítése volt. Marton László: *Az orosz szovjet rémségei 1918-ban* (Bp.: Pallas, 1931.); Melszky: *A bolsevizmus barbár pusztítása az orosz műkincsekben* (Bp.: Centrum, 1944.); *Nyakszirtlövés: A katyini halálérdő* (Bp.: Centrum, é.n.), *Osdi Márton: Beszélgetés Katynról* (Bp.: Könyv- és Lapkiadó Rt., 1944.), *Szladek Barna: Az orosz forradalmak és ellenforradalmak története* (Bp.: Szerző kiad., 1928.), *Szurmay Sándor: Az orosz veszedelem és Magyarország szerepe*. (Bp.: Magyar Antibolsevista Liga, 1921.), *Fábián Bélának* több olyan műve, amelyek a szovjet veszedelemmel és Oroszország szovjet pusztításával foglalkoztak, és a lista még folytatható lenne, de természetesen, itt sem lehet teljes a felsorolás.

A listán nagy számban szerepelnek az 1945-ben fasiszta, illetve annak tartott politikusok és más személyiségek írásai, valamint a nemzeti szocialista gondolat, illetve a nemzetvédelem terjesztőinek beszédei, az életüket bemutató feldolgozások. A legismertebb személyiségek, akinek írásai a zúzdákba, vagy máglyákra kerültek: Hitler, Göring, Göbbels, Mussolini, Ribbentrop, Rommel, Ciano, Szálasi, Gömbös, Imrédy. Ugyancsak a tiltott művek közé kerültek a rájuk vonatkozó biográfiai kiadványok, ám ebben a típusban tovább bővült az előbb említett személyek köre. A listán szerepelnek a Horthy Miklós, Horthy István, Hermann Göring és más, kevésbé ismert, fasisztának minősített személyiségek életrajzi feldolgozásai is. A nemzeti szocialista gondolat, illetve a nemzetvédelmi gondolat terjesztőinek köréből Antal István, Árkossy Károly, Balogh István, Bárdossy László, Böszörmény Zoltán, Csányi Antal, Migray József nevét emeljük itt ki, akiknek egyes kötetei, illetve teljes életművük került a tiltott kiadványok közé. Megsemmisítésre ítélte a bizottság a fasisztának, fajvédőnek, valamint nemzeti szocialistának tartott pártokhoz, társadalmi tömörülésekhez kötődő kiadványok egész sorát. Ennek a kategóriának olyan gazdag választéka található a jegyzé-

ken, hogy a konkrét művek megnevezése helyett inkább azokból a pártokból és társadalmi tömörülésekből nevezünk meg néhányat, amelyekhez kötődő kiadványokat a lista megsemmisítettett. Ilyenek voltak például – a teljesség igénye nélkül – a Nemzeti Egység Pártja, az Ébredő Magyarok Egyesülete, az Egyesült Nemzeti Szocialista Párt, a Magyar-Német Társaság, a Magyar Népnemzeti Párt, a Magyarországi Turán Szövetség, a Turáni Vadászok Országos Szövetsége, a Turul Szövetség, a Magyar Megújulás Pártja, a Nyilaskeresztes Párt, valamint a Levente-mozgalmak dokumentumai.

Ugyancsak jelentős mennyiségű irredenta, illetve sovínisztának, vagy revizionistának tartott mű bezúzását írta elő a rendelet. Ezek közé a kiadványok közé sorolták a trianoni Magyarország ellen protestáló, illetve a nagy Magyarország mellett érvelő köteteket, valamint az utód- és a szomszédos országokat, azok népeit, kultúráját kedvezőtlen színben feltüntető műveket. Ezekre néhány jellemző példa: Balogh-Beéry László: A magyar-lengyel közös határ és a rutén terület (Bp. : Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Lengyelbarát Egyesülete, 1936.); Rónás József: Erdélyünk és honvédségünk (Bp. : A Vitézi Rend Zrínyi Csoportja, 1941.); Gergely Pál: Székelyföld mindig zöld (Bp. : Erdélyi Férfiak Egyesülete, 1941.); Hangel László: Mit élt át a Felvidék? (Kassa: Felvidéki Politikai Foglyok Országos Szövetsége, 1938.); Kerecseny János: Mit vesztett a feldarabolt Magyarország? (Bp. : Kelet Könyv- és Lapkiadó Vállalat, 1922.); Nyékhegyi István: A Trianont előkészítő hazaárulások leleplezése (Bp. : Budai Bernwalter nyomda, 1943.); Nyíri László: Történelmi igazságszolgáltatás 1938–1941. (Bp. : Országos Közművelődési Szövetség, 1942.); Oláh György: Jajkiáltás Ruténföldről (Bp. : Magyar Nemzeti Szövetség, 1928.); Ortutay Tivadar: Cseh világ a Kárpátokban (Ungvár : A szerző kiadása, 1941.); Sréter István: Nem, nem, soha! (Bp. : Viktória nyomda, 1927.); Szigyártó Sándor: Erdély kiált! (Bp. : A szerző kiadása, é.n.); Szvatkó Pál: Visszatért

magyarok (Bp. : Révai, 1938.); Zentay István: Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók! (Bp. : Vitézi Rend Zrínyi Csoportja, 1942.).

Hasonló sors várt a német nemzeti és birodalmi, illetve az olasz fasiszta politikai eszmét és állampolitikát közvetítő kiadványok egész sorára. Ezek többsége az eredeti nyelvű művek magyar fordítását jelentette, de bőségesen találhatóak a listán magyar szerzők hasonló témájú írásai is. Ängner, I. Theodor: Rommel páncélosai (Szeged : Városi nyomda, 1941.); Andocsy Béla: A fasiszta Szicília (Bp. : Universitas, 1938.); Badics László: Mit tett Mussolini Magyarorszáért? (Bp. : Stádium, é.n.); Balbo, Italo: Repülőrajokkal az Óceánon át (Bp. : Lampel, 1931.); Balla Ignác: A Duce és a dolgozó Itália (Bp. : Singer és Wolfner, 1932.); Cochenhausen, Frigyes: Német katonai szellem a múltban és a jelenben (Bp. : Franklin, 1940.); Flack, Werner: Így épült a Siegfied-vonal (Bp. : Révai, 1942.); Füzesi Árpád: Tanulmányút Hitler birodalmában (Bp. : Kapisztrán nyomda., 1937.); Gády Béla: A munkás a fasiszta Olaszországban (Bp. : Mérnökök nyomdája, 1936.); Prien, G.: Életutam Scapa Flowig (Bp. : Stádium, é.n.). Ugyancsak indexre került a Hitler-Jugend tevékenységét népszerűsítő kiadványok egész sora, a német fajvédelmi jogszabályokat tartalmazó magyar nyelvű kiadványok, a magyar és a német kapcsolatokat feldolgozó művek, a második világháborúban szereplő, a német hadsereg győzelmét reprezentáló kiadványok többsége, a militáns szellemet népszerűsítő magyar és idegen nyelvű könyvek, például a német katonai irodalom alapján készült szemelvénygyűjtemény (1943). Más megfontolásból kerültek az indexre azok a művek, amelyek a Szövetségesek oldalán harcoló országokat kedvezőtlen színekben mutatták be. A győztesek igyekeztek megsemmisíteni azokat a műveket, amelyek országukat, népüket ellenségesen ábrázolták. Ezért kerültek a listára – többek között – az alábbi művek: Rentorff: A slum : Nyomortanyák Angliában; Reindhardt, Frank: Anglia uralma Indiában; Schäffer: Anglia uralma Írországban; Winsch, Gert: Anglia ural-

ma Palesztinában; Tamási György: Anglia áldozata, az öngyilkosságba kergetett Olaszország; Wolf Ernő: Orosz áfium és amerikai maszlag; Alexander Mihály: A Scotland Yard kiutasított; Angol rémuralom Ciranaikában; Anglia végzete; Flüggen, Berthold: Anglia a világ kalóza; A francia vezérkar titkos okmányai; Magyarország feldarabolása és a szabadkőművesség : A Párizsban 1917. évi VI. 28-án, 29-én és 30-án tartott szabadkőműves kongresszus; Franz, E.: USA, Japán, Anglia.

A jegyzék külön-külön fejezetben sorolja fel a magyar, a német, az olasz, a francia, az angol, a spanyol és más nyelvű könyveket, a magyar nyelvű, valamint a német és más nyelvű hírlapokat és folyóiratokat. Az ebben a fejezetben szereplő művek egy része Magyarországon, magyar nyelven megjelent művek idegen nyelvű fordításai, más részük pedig külföldön, többnyire Németországban és Olaszországban megjelent kiadvány, közte jelentős számban olyan munka, amelynek magyarra fordított változata már szerepelt a magyar nyelvű kötetek között. A megsemmisítésre ítélt idegen nyelvű művek száma meghaladja a hétszáz kötetet. Ezek közül a legtöbb (512 mű) német nyelvű, ezt követi az olasz nyelvű kiadványok száma (130 mű), végül pedig a más nyelvű kiadványok: francia, angol, spanyol stb., összesen 60 féle kiadvány. Az akkori könyvforgalmi és nyelvismereti adatok ismeretében ez egyáltalán nem meglepő, hiszen ezekben az években a magyar nyelv mellett a német nyelv ismerete volt általános. A listán szereplő német nyelvű kiadványok többnyire Berlinben, Lipszében, Hamburgban, Münchenben, Bécsben jelentek meg. Az nyilvánvaló, hogy a jegyzék készítői pontosan ismerték azoknak a műveknek a körét, amelyek bekerültek az országba, hiszen könyvészetileg pontos adatokat tartalmaztak²⁴.

A hírlapok és a folyóiratok tekintetében hasonlóak voltak a válogatás szempontjai, mint a könyvek esetében. Összesen 178 időszaki kiadvány indexre vételét tartalmazta a jegyzék, ebből 144

magyar és 34 idegen nyelvű lap volt. A tiltás egyes lapok teljességét, más lapok esetében pedig csupán bizonyos évfolyamokat, esetleg számokat érintett. A magyar lapok közül – fenntartva a könyvek esetében is végzett erős szelekciót – a következőket emeljük ki: Bajtárs (1932–1939 közötti számai); Esti Újság (1936–1944 közötti számai); Fehér Újság (1920–1923 közötti számai); Függetlenség (1933–1944 közötti számai); Honvédelem (1921–1929 közötti számai); Képes Tábori Újság (1943–1944 közötti számai); Levente (1921–1944 közötti számai); Magyar Sajtó (1939–1944 közötti számai); Magyarország (1938. május 20–1944 közötti számai); MOVE (1919–1921 és 1929–1931, valamint 1935–1944 közötti számai, mivel 1921 és 1929 között Honvédelem címen jelent meg, amelyet szintén indexre tettek); Tábori Újság (1941–1943 közötti számai); Új Magyarország (1934–1944 közötti számai). Az idegen nyelvű lapok többségét – hasonlóan a könyvekéhez – német nyelvű hírlapok és folyóiratok (30 cím) tették ki, azokon kívül egy darab horvát, egy darab kárpát-ukrán, egy darab bolgár és egy darab szlovák nyelvű lap szerepel a jegyzékben. A német lapok között szerepelnek mind a Magyarországon német nyelven, például Deutsche Zeitung, Deutscher Volksbote, Jungkamerad, Sonntagsblatt für das deutsche Volk in Ungarn, Südostdeutsche Rundschau, mind pedig a német nyelvterületen, (Der Adler, Leipziger Vierteljahrschrift Südosteuropa, Südostecho, Südostdeutsche Forschungen), illetve Erdélyben (Siebenbürgische Deutsche Zeitung), Újvidéken (Deutsche Arbeit), német nyelven megjelent időszaki kiadványok. Az indexre tett lapok és számok kisebb része az 1930-as évek második felétől szerepel a jegyzéken, a másik és meghatározó részét pedig 1940–1944 közötti lapok jelentik.

Tekintettel arra, hogy az I. számú jegyzék második, javított kiadásában (1946) szereplő művek az előző kiadáshoz viszonyítva alig változtak, nem tartjuk szükségesnek, hogy annak külön tartalmi elemzését elvégezzük.

A II. számú jegyzék

A II. számú jegyzék lényegesen kisebb mennyiségű művet tartalmaz, mint az I. számú. Ez könyvek esetében az előző jegyzéknek kevesebb, mint felét, időszaki kiadványok esetében pedig nem éri el az I. számú lista hasonló kategóriájának húsz százalékát. A 1945-ben közreadott és kiadóként szintén a Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztályát feltüntető, illetve Faust Imre felelős szerkesztését jelző kiadvány összesen 892 könyvet tartalmaz. E jegyzék előszava arra hivatkozik, hogy az I. sz. jegyzék nem tartalmazhatta az összes betiltandó művet, és ezért az azt összeállító bizottság újabbak kivonására tett javaslatot. Ugyancsak itt történik arra utalás, hogy a jegyzékek közreadását tovább folytatják, s a következő, a III. sz. jegyzék a tankönyveket fogja tartalmazni²⁵.

A második jegyzék tartalmilag igen hasonló az elsőhöz, sőt több azonos, de más kiadásban, vagy másik évben megjelent mű is szerepel a két jegyzéken. Jelentős különbség található azonban az indexre tett művek kiadási éve között: az I. számú jegyzéken szereplő könyvek meghatározó többsége a harmincas évek végén, illetve a negyvenes évek elején jelent meg; a II. számú jegyzék művei között azonban lényegesen több a húszas, illetve a harmincas évek elején, sőt a XIX. sz. végén megjelent kötetek mennyisége. Úgy tűnik, hogy az első jegyzék összeállítása során és sebtében csak a legfrissebben megjelent kiadványokat vizsgálta a bizottság, a második lista összeállításánál azonban már a régebbi megjelenésű művek is sorra kerültek. A húszas évek kiadványai közül kiemelkedő mennyiséget képviselnek az 1919-es magyar kommunista hatalomátvétel, illetve az abból fakadó bel- és külpolitikai problémákat, valamint a kommunista rémuralom tetteit részletesen bemutató munkák.

A lista meghatározó mennyiségét teszi ki ismét a zsidóellenes szakirodalom. Ilyenek például Adamovich Józsefnek a Tiszaeszlár – Zsidó-

kérdés (1882); Apafi Istvánnak A zsidóság fel-sőbbrendű mámora (1932); Árkosy B. Gábornak A zsidó világalalom megjósolt bukása (1919); Bosnyák Zoltánnak a Harc a zsidó sajtó ellen (1942); Csopják Attilának A magyar zsidóság sok és nagy bűne (1919); Ilosfay Bálintnak A cionista mozgalom története (én.); Kászonyi Dánielnek a Solymosi Eszter, a tisztaeszlári véraldozat (1882); Palatinus Józsefnek A szabadkőművesség bűnei (1921), valamint Kiss Sándornak a magyar irodalom elzsidósodását elemző kötetei. Az első jegyzékhez hasonlóan itt is bőségesen találunk olyan műveket, amelyek a zsidóság és a kommunizmus kapcsolatát tárgyalja, illetve ítéli el, így a bolsevizmus, illetve a vörös terror ellenes munkák jelentős része egyben zsidóellenes is. A teljesség igénye nélkül, ezek közül is megemlítnék néhányat. Buza Barna: A kommunista összeesküvés (1919); Győri Imre–Kázméri Kázmér: Kun Béláék 131 napos rémuralma (1919); A halál népbiztosa : Szamuely Tibor gyilkosságai (1919); Kemény Ferenc: Kinek a bűne a magyarországi bolsevizmus? (1919); Lenin fiúk munkában (é.n.); Nagy Ádám: Kun Béla Szibériában (1919); Nagy Olivér: Kun Béláék rémuralmának története hiteles okmányok alapján (1919); Richter Jenő: A kommunizmus bukása (1919); Simonyi Sándor: Potyorektől Szamuely Tiborig (1919); Stettner Tamás: Tizennégy év Kun Béla életéből (1919); Szamuely Tibor élete és gatzettei (1919); Vörös Európa (1934); Wágner Antal: Bolsevik zsidóanyagok aknamunkája Magyarországon (1919).

A zsidókra vonatkozó jogszabályok közül a második jegyzéken főként a törvények végrehajtására és értelmezésére közreadott jogszabályok és egyéb íráskok szerepelnek.

A jegyzék jelentős részét teszi ki a szovjetellenes művek sora. A könyvek között ugyanúgy megtalálhatók a Szovjetunióról szóló viccek gyűjteménye, mint a Sztálin, illetve a személyi kultusz bemutatását vállaló kötet. Ilyenek voltak például a Viccekben él a szovjet (1919); Balogh József: Sortűz Moszkvában (1938); Hajas

Ferenc: Sztálin élete (1942); Lovászy Károly: Gyenge a szovjet (é.n.); Magyarok ébredjetek! : Egy Oroszországból hazatért katona jajkiáltása magyar testvéreihez (é.n.); Mező Péter: Levél a szovjet arcvonalról (1941); Migend Dezső: Magyar honvéd a Szovjetparadicsomban (1942); Szovjetparadicsom képekben (é.n.). Kétségtelen azonban, hogy a szovjetellenes művek száma és aránya lényegesen kisebb, mint az előző jegyzék esetében, amelyen sokkal nagyobb számot képviseltek. A II. számú jegyzéket a magyar bolsevik–hatalom elleni művek nagy aránya, és kevésbé a szovjetellenes művek meghatározó száma jellemezte.

A fasiszta vagy annak tartott politikusok, írók, gondolkodók köre tovább bővült, és a korábban már annak minősített szerzők művei mellett itt újabb kötetek kerültek indexre. Bővült az indexre tett művek listája Darányi Károlynak, Gratz Gusztávnak, Haller Istvánnak, Méhely Lajosnak, Wolff Károlynak és Kállay Miklósnak. Tovább szaporodott a Horthy Miklósról szóló betiltott kötetek száma, a Hitler és Mussolini írásait, beszédeit tartalmazó kiadványok, illetve a róluk szóló irodalom tiltott köre is.

Az előző kategóriához hasonlóan gyarapodott azoknak a dokumentumoknak a köre is, amelyek a fajvédelmet, a nemzetvédelmet, illetve a nemzeti szocializmus magyarországi terjedését voltak hivatva szolgálni. Ez egyrészt azt jelentette, hogy a már korábban is diszkriminált szervezetek, pártok által közreadott kiadványokat újjakkal egészítette ki a bizottság, másrészt pedig újabb egyesületek és pártok kerültek fel a listára. Az újonnan betiltott szervezetek kiadványai közé tartozott az Antiszemita Párt Naptára (1883); az Egyesült Keresztény Liga alapszabályai (1941); a Nyilaskeresztes Párt országépítő programja (1941); A Vitézi rend története, szervezete és tagjainak névsora (1941), valamint egyéb olyan dokumentumok, amelyek a Vitézi rend eszméjével, működésével kapcsolatos információkat tartalmazták; a cserkészzel kapcsolatos kiadványok; a Magyar Országos Véd-

erő Egylet, MOVE történetének és alapgondolatának vázlatja (1920); az Országos Sajtókamara évkönyvei. A jegyzék bővítette a Baross Szövetséghez és a levante mozgalomhoz kapcsolódó kiadványok körét.

Az első jegyzékhez viszonyítva lényegesen nagyobb arányban jelentek meg a második jegyzéken az úgynevezett irredenta, nacionalista, sovinizta és militarista tartalmú művek. Az e témához kapcsolható kiadványok egy része a trianoni döntést követő években, másik része pedig az erősödő revizionista nemzeti érzés, illetve a területei visszacsatolások éveiben jelent meg. Ilyenek voltak például Czabafy Andrásnak a Trianoni strófák címmel megjelent verseskötete (1939); Dávid Ivánnak a Hazátlan voltam (Egy kortárs vallomása Erdély huszonkétéves szabadságharcáról, 1941); az Erdélyi kérdések, magyar kérdések (1943); a Felvidéki mártírok és hősök aranykönyve (1940); a Húszmillió magyarságért (1940); Kovács Antalnak az Erdélyi magyarság és a román statisztika (1940); a Vályi Nagy Géza szerkesztésében megjelent Magyar katonaköltészet (é.n.); Makkai Jánosnak A háború utáni Magyarország (1937); Máté-Törék Gyulának a Déli végeink visszafoglalása (1941); Móricz Bélának a Kárpátalja hősei (1939); a Munkács üzen (é.n.); Tóth Sándornak az Erdély 22 éves rabsága (1941); vagy a Visszatért Felvidék adattára (1939).

Az újonnan közreadott jegyzék válogatása között is jelentős számban található olyan nyomdatermékek, amelyek kiadása az akkor hazánkkal szövetséges országok – elsősorban Németország és Olaszország – és népek dicsőítését, illetve eredményeik bemutatását szolgálták. A jegyzék mindkét tartalmú műveket betiltotta. Ezek teljes felsorolására nincs lehetőség, és nem is szükséges, de néhányat – a példa kedvéért – bemutatunk: Amit ma tudni kell: Ez Olaszország (1940); Balbo, Italo: Diadalmas szárnyak (1934); Dövényi Nagy Lajos: Párbaj a tengeren: A Bismarck és a Hood csatája (1941); Fall Endre: Mit tett a fasiszta Olaszország Magyarországot

(1940); Géczy Gyula: A német hadsereg rendfokozati jelzései (é.n.); Harccselekmények a német hadsereg 1939/40. évi hadjárataiból (1941); Heller András: Mussolini földreformja (1941); Így láttuk mi Németországot: Tíz beszámoló a kiváló magyar diplomásnök tollából a német nők munkájáról (1940); Jung, Willi: A német munkásifjúság megválogatása – támogatása – pályafutása (1941).

A második jegyzéken feltűnően megcsappant azoknak a műveknek a száma, amelyek a Szövetséges Hatalmak elleni propaganda minősítéssel kerültek be a jegyzékbe: Wilhelm Kriesnek Az angol háborús propaganda stratégiája (é.n.); Miért kellett Hollandiának a szövetségesek oldalán beavatkozni a háborúba (1942). Mint azt a példák is mutatják, ez nem azt jelentette, hogy ilyen művek ne lettek volna a listán, csupán azt, hogy ebben a témában az előző jegyzék alapos szelekciót végzett, amelyet itt alig kellett kiegészíteni.

Míg az első jegyzéken szereplő művek között – néhány kivételtől eltekintve – alig lehet olyan kiadványt találni, amelyik a jegyzék címével – különösen, ha azt tágabban értelmezzük – ne lett volna releváns. A II. jegyzéken azonban már olyan kötetek is szerepeltek, amelyeknek indexre tétele – legalábbis – vitatható, sőt megkérdőjelezhető. Ezek közé sorolható Fekete Istvánnak a Zsellérek (1940), Gulyás Pálnak a Kommunista könyvtárpolitika (1921) című művei, valamint Mécs László, Papini és Prohászka Ottokár alkotásai. Még ebben a kategóriában sem nagyon értelmezhető Windischgrätz herceg Küzdelmem című kötetének indexre tétele.

Arányait tekintve II. számú index tartalmazta a legtöbb német nyelvű könyvet, a teljes jegyzéknek mintegy 41%-át tette ki, míg az első jegyzéken 26%-a a teljes mennyiségnek, a III. sz. jegyzéken 8%, a IV. sz. jegyzéken pedig mindössze 6% volt a német nyelvű kiadványok aránya. A teljes kivonások mennyiségét tekintve a német nyelvű könyvek aránya 24%-ot tett ki. A jegyzéket tartalmazó kiadvány az idegen nyelvű

munkák kivonásával kapcsolatosan az alábbi megjegyzést tartalmazza. „A Jegyzékben szereplő idegen nyelvű könyvek csak elenyészően kis hányadát alkotják a külföldön megjelent fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus szellemű sajtótermékeknek, hiszen az 1933 (Hitler uralomra jutása) óta Németországban, valamint később a német megszállás alá került országokban megjelent kiadványok túlnyomó része ebbe a kategóriába tartozik és felsorolásuk magában több kötetet töltene meg. A Bizottság tehát a német és más idegen nyelvű kiadványok közül csak azokat a címeket veszi fel jegyzékeire, amelyekből tudomása szerint Magyarországon példányok találhatóak. Ugyanakkor azonban a Bizottság mindenkit felkér, hogy a jegyzékben fel nem tüntetett fasisztagyanús, idegen, elsősorban német nyelvű sajtótermékekre (fasiszta vagy nemzetiszocialista politikusok ilyen szellemű életrajzai, beszédei, fasiszta állampolitikát méltató tudományos színezetű, a német hadviselést feldicsérő művek, a fasiszta pártok kiadványai, stb.) szíveskedjenek felhívni a Bizottság figyelmét. (címe: VIII. Rökk Szilárd u. 5.)”²⁶ A megjelölt munkákat látva az a benyomásunk támad, hogy ebben a jegyzékben vették részletes szelekció alá a Magyarországon fellelhető német nyelvű irodalmat. A felsorolt művek tartalmi vonatkozásban hasonlóak a magyar nyelvű művekhez, megjelenési helyüket tekintve pedig meghatározóan a német nyelvterülethez kötődnek, ám mellettük jelentős számban található idehaza, illetve a környező országokban megjelent német nyelvű kiadványok is. Az előző jegyzékhez képest tovább bővült a Hitlerhez és a Mussolinihez kapcsolódó kiadványok köre, azokon kívül jelentős mennyiségben található a listán antibolsevista, illetve antiszemita, valamint szovjetellenes mű, mint ahogy a Német Birodalmat, a német népet, illetve a német nemzeti szocializmust és az olasz fasizmust méltató, a Szövetséges Hatalmakat negatív fényben feltüntető, elítélő mű. A tiltott könyvek közé kerültek az Anschluss kérdéseit taglaló munkák, a szabadkőműves mozgalom káros tevékeny-

ségét bemutató kiadványok, a német hadsereg harci cselekedeteit, helytállását bemutató sajtótermékek, a trianoni döntést kritizáló, valamint a döntés háttérét nyilvánosságra hozó munkák egész sora.

Ezen a jegyzéken az olasz, a francia és az egyéb nyelvű könyvek listája együtt szerepel. Mennyiségileg elenyésző (63 mű) a korábbiakhoz képest, tartalmilag pedig hasonló azokhoz: Mussolini, Hitler művei, a róluk szóló irodalom, valamint a fasisztának minősített országok történelmét, politikáját, különösen a Harmadik Birodalom erőseit tárgyaló kiadványok.

A betiltott magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok száma újabb 23 címmel gyarapodott. Indexre kerültek többek között az Akarat címmel Pécsen 1939. május 1-jétől megjelent lap számai, a Horváth József és Bitskey Miklós által szerkesztett Hungarista című lap 1938. évi számai, az 1919-ben megjelent Magyar ébredés című hetilap, a Magyar szárnyak című aviatikai folyóirat, a Turul Szövetség pécsi kerületének lapja, a Nemzetvédő.

Az idegen nyelvű hírlapok és folyóiratok száma ezen a jegyzéken csupán harmada a korábbiak. A lapok mindegyike német nyelvű, a kiadás helyét pedig tizenegy esetben a Német Birodalom jegyzi: Der Angriff (Berlin), Auslandsdeutsche (Stuttgart), Berliner Börsenzeitung (Berlin), Berlin – Roma –Tokio (Berlin), Freude und Arbeit (Berlin), Kraft durch Freunde (h.n.), Nationalsozialistische Monatshefte (München), Nationalzeitung (Essen), Das Reich (h.n.), Reich, Volksordnung, Lebensraum (Darmstadt), Völkischer Beobachter (Berlin-München-Wien). Két időszaki kiadvány a Birodalmon kívül jelent meg, de szintén német nyelven: Landpost (Újvidék), Donau-Zeitung (Belgrád).

A II. jegyzék kapcsán külön kell szólnunk arról, hogy az – a többi listától eltérően – a könyveken és az időszaki kiadványokon túl – a gyűjteményekből, a könyvkereskedésekből, illetve a kiadók, nyomdák, kivonandó aprónyomatványok, illetve zeneművek felsorolását is tar-

talmazta.

Először az aprónyomatványok adataival foglalkozunk, amelyeknek listáját a megjelenés éve szerint rendezték a szerkesztők.

A Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya által kiadott, fasisztának, szovjetellenesnek és antidemokratikusnak minősített sajtótermékek számszerű adatai²⁷ (aprónyomatványok)

A kiadás éve	Az indexre tett aprónyomatványok száma (db.)
1921–1923.	9
1926.	4
1927.	1
1930.	4
1931.	2
1933.	2
1934.	3
1935.	8
1936.	16
1937.	15
1938.	112
1939.	56
1940.	28
1941.	32
1942.	27
1943.	12
1944.	64
1945.	3
Összesen:	398

Ugyancsak ez a jegyzék tartalmazta a betiltott zeneműveket is, amelyeknek többsége a Rózsavölgyi és Társánál jelent meg. Összesen 129 zeneművet tettek indexre: 119 magyar és 10 idegen nyelvű mű található a listán. A zeneművek esetében indexre kerültek a kották és a hangfelvételek. Listára kerülésüket indokolhatta fasisztának tartott zenei és szöveges tartalmuk, vagy a kiadványok külső megjelenése, vagy amennyiben azokon fasiszta szimbólumok, fasiszta személyiségek képei, illetve azokhoz intézett ajánlások szerepeltek. A zenei jegyzék jelentős

részét a katonadalok, az irredenta művek, műdalok, nóták alkották, a külföldiek közül talán a legközismertebb a háborús évek Német Birodalmának nagy slágere, a Lili Marleen, amely magyarul Márikám címmel jelent meg. Az index jelentős számban tartalmazott olyan indulókat is, amelyeket a trianoni döntés következtében elcsatolt területek emlékére írtak, és amelyek revansra buzdítottak. Ilyenek voltak például a Czellar Árpád által komponált Mindent vissza, vagy a Dohnányi-Somogyváry szerzőpáros jegyezte Nemzeti egység indulója, vagy a Farkas Dezső szerezte Levente induló, a Fricσαι-Boldizsár féle Bácskai induló, a MOVE induló, az Erdélyi induló, a Gyorshadtest induló, amely a Szovjetföldön szerzett első háborús győzelmet örökítette meg, illetve az 1943-ban kiadott Ipolysági bevonulás induló. Ugyancsak a listára került a háborús évek nagy magyar slágere: Fries-Vaszary: Csak egy nap a világ. Aligha illeszthető ebbe a sorba a Kiss Lajos szerkesztésében, 1943-ban, a Magyar Kórus gondozásában közreadott 108 magyar népdal betiltása, amely szintén szerepel a jegyzéken.

A kötet végén található az I. jegyzék helyreigazításai, illetve kiegészítései. A módosítások 15 művet sorolnak fel, amelyből 12 mű – „Nem fasiszta könyv, törlendő” megjegyzéssel – esetében az indexre történő visszavonásról rendelkeztek, három esetben pedig nyomdai hibát korrigáltak.

A III. számú jegyzék

A már 1946-os impresszumú, III. számú jegyzék által felsorolt művek tartalmilag némi átrendeződést, illetve bővülést hoztak a korábbi tematikába. A lista összesen 562 magyar és 49 német nyelvű könyvet tartalmaz. A magyar művek között jelentősen csökkent a kifejezetten zsidóellenes és antibolsevista szövegeket magukba foglaló kiadványok mennyisége. Feltehetőleg ennek

az lehet az oka, hogy a korábbi jegyzékek már meglehetősen jól kiválogatták a hasonló témájú műveket. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem találhatunk rajta ilyen könyveket. Néhány példa: Bornemissza Sándor: 23 évvel ezelőtt (1942); Breit József: A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története (1925); Burián Károly: A kereszténység és a magyarság veszedelme (1912); Drozdy Győző: A zsidóság és a bolsevizmus (é.n.); A GYOSZ vakmerő rohama a jobboldali Magyarország ellen (é.n.); Hoór Károly: A numerus clausus (1925); Az izraelita vallásfelekezeti jogállása (1942); Orbán Ferenc: Kik teremtették meg a húsz év előtti forradalmat? (1939); Rónay Károly: A tóra és népe (1929); Székely Sándor: Felelős-e a zsidóság az ország romlásáért? (1919). Feltehetőleg hasonló okokból, mint az előzőben, csökkent a zsidókra vonatkozó jogszabályok jegyzékben felsorolt mennyisége is, szinte elenyésző a még megmaradt és a zsidó diszkriminációt szentesítő művek száma. Az itt felsoroltak többsége a II. zsidótörvény és a végrehajtási utasítások szövegeinek, valamint azoknak a jogszabály-forrásgyűjteményeknek a címeit sorolja fel, amelyek – egyéb jogszabályok között – a zsidókra vonatkozó rendelkezéseket is tartalmazza. A jogszabályok között megjelenik egy új törvény is: az 1942-es Honvédelmi törvény. Jelentősen csökkent a kifejezetten szovjetellenes művek aránya is. Az előző két jegyzék bővelkedett ebben a témában, a harmadik jegyzéken azonban csupán egy-két ilyen témájú munkát találhatunk. A teljesség igénye nélkül felsorolunk néhányat. Dajbukát Jenőnek a Szovjet-országi egészségügyi viszonyok (1942); Dell' Adami Gézőnek a Megváltás Szibériából (1925); Harcoló magyar honvéd: Képek a Szovjet elleni hadjáratból (1944); a Magyar Királyi Honvéd Tudósító Osztag közreadásában megjelent, Vörös Hadsereg (1944); Panajoth Gyulának A bolsevikiek országa (1921); Popper Józsefnek a Mai Szovjetország (1929); Rakáts Lajosnak a Szovjet fogságban (é.n.);

Vindexnek a Sztalinizmus (1944) című műve. A fasiszta, illetve annak minősített politikusok, gondolkodók, írók között részben a már korábban is említett személyiségek újabb munkáit, valamint biográfiáik újabb válogatását olvashatjuk: Mussolini, Hitler, Gömbös Gyula, Horthy Miklós és Imrédy Béla. A listán azonban új személyek nevei is feltűnnek: Bethlen István, Julier Ferenc, Kállay Gyula, Kozma Miklós, Magyary Zoltán, Bangha Béla és Somogyvári Gyula. A fajvédőnek, nemzeti szocialistának és fasisztának tartott szervezetek közül a harmadik jegyzéken meghatározó a levente- és a cserkészmozgalommal kapcsolatos művek megjelenése. Az e témával foglalkozó művek már az I. és a II. számú jegyzékeken is szerepeltek, de ott csupán néhány darab tűnik fel a témában. A leventemozgalommal kapcsolatosan indexre tett művek közül néhány: Anyagi intézkedések az 1942/43. leventekiképzési évre (1942); Budapest székesfőváros leventemozgalma (1929-32.); Képes album a nemzet jövőjéről ... (1943); Levente legény szolgálat (1942); Levente daloskönyv (1944); A leventeegyesület alapszabályainak és a Levente évkönyvek, valamint nap-tárainak egész sora. Újdonságnak számít, hogy a levente-leányok számára készült kiadványok is megjelentek a listán: például a Leventeleányok ideiglenes foglalkoztatási terve (1942) és az Emese levente-leánykönyv (1942). Mint láthatjuk, a jegyzék a nem kívánatos irodalomnak egyre finomabb metszeteit érinti. Ezt tapasztalhatjuk a további példánál is. A nem kívánatos szervezetek kiadványai közé besorolták a Magyar Asszonyok Nemzeti Körének kiadványait, a női nemzetvédelemmel foglalkozó műveket, a KALOT-kiadványokat, a Magyar Ügyvédek Egyesülete és a Magyarországi Máltai Lovagok Szövetsége, valamint a Sajtókamara által jegyzett nyomdatermékeket is.

A III. jegyzéken túlsúlyba kerültek az irredentának, sovínisztának, nacionalistának és revizionistának minősített művek. Jól érzékelhetően megnőtt azoknak a műveknek az aránya, ame-

lyek sem a faszizmushoz, sem a szovjetellenességhez, sem pedig az antidemokratikus sajtótermékekhez nem köthetők, ellenben szolgálták azt a nemzeti gondolatot, amely a két világháború között a magyarság egészét és a magyar politikát áthatotta. A teljesség felsorolása lehetetlen, ezért – követve eddigi módszerünket – itt is csupán a példa erejével élünk. Asztalos Miklósnak két műve: Erdély és a revízió (1933) és A visszacsatolt erdélyi rész bekapcsolása a magyar életbe (1943); Balázs Bélának a Hiszek a székely vértanúban (1937); Bánky Józsefnek a Trianoni naptár 1918–1938 (1938); Bogya Jánosnak a Magyar birodalmi gondolat (1940); Budaváry Lászlónak a Kassai kriptában (1938) című színműve; a Délvidéki emlékkönyv (1942); Az erdélyi egyházmegye és a román impérium (1920); Észak – Kelet – Dél és Nyugat: Négy előadás az elszakított magyar részekről (1937); az Igazságot Magyarországnak (1928); Szathmáry Istvánnak a Rákóczi földje visszatér (1938); a Tormai Károly és Pölöskei János által írt Hiszek egy Istenben (1939) című művek.

A Magyarországgal sorsközösséget vállaló, illetve szövetséges államok eddig megszokott köréhez Németország és Olaszország tartozott. Az előző jegyzékek rendre indexre tették azokat a műveket, amelyek ezekkel az országokkal foglalkoztak. A harmadik jegyzéktől kezdődően – ezeken kívül – felkerültek a listára a japán nemzeti eszmét hirdető munkák is, amelynek jelentős részét a Magyar Nippon társaság adta ki: Éles Zoltán: Nippon és Gál Zoltán: Üdvözet Japánnak (1942); Nagy Iván: Magyarország kapcsolatai a 2600 éves Japánnal (1942); Imaoka Dzsuirio: Új Nippon (1929); Japán katonák, ifjúság és otthon (1943); Japán és a keletázsiai nagytér (1942). A hazánkkal ellenséges táborba tartozó országok elleninek tartott irodalom jelentős részét a két első jegyzékben már belefoglalták, ezért itt nem sok művet találunk e témában: A háborús bűnöző Rooseveltt (1944); Berber, Fritz: Az amerikai semlegesség változásai (1944); Briffault: A brit birodalom bu-

kása (1940). Bővült viszont a jegyzék tartalma olyan témákkal, amelyeket a korábbi jegyzékek nem tartalmaztak. Több, a szlávizmust elítélő munka is megjelent az indexen: Csiki Lajos: A magyarság évszázados harca Középeurópa elszlávosodása ellen (é.n.); Malán Mihály: A szláv veszedelem (1942); Kemény András: Benes jármában (1944).

Az eddig megszokott kategóriákon kívül új tartalmat is hordoz a harmadik jegyzék: a militáns gondolatot, a magyar hadsereg és a magyar katonai hősiességét, harcát ábrázoló és példaképpül állító művek, valamint a vallással és egyházzal kapcsolatos munkák. Az első témában már a korábbi jegyzékeken is felbukkant egy-két mű, de jelenlétük nem volt jellemző, a második témában azonban csak itt fedezhetők fel művek. E művek aligha sorolhatók az antifasiszta, antidemokratikus és antibolsevista alkotásokhoz. E kötetek indexre tétele már a későbbi (1949 és 1950), és más indokból összeállított listákat tartalmát vetítik előre. Szemléltetésükre közlünk néhány példát: Állj közénk és repülj velünk (1942); Rolf, Axa : Vidámságok a katonaleletből (1941); Bihari-Csontó: „A 202-43 jelenti” így harcolt a Donnál (1943); Csikos Attila: Donmenti dalok (1943); Egyedi Balázs Dénes: Harminkettesek előre (1943) és A rongyosok felvidéki harcainak története (1940); Flórián Endre: A repülés hősei (1937); Háborús tizparancsolat (1943); Hadak útján (1942); Honvédek! Veletek vagyunk! (1942); a Magyar Kórus kiadásában megjelent és 105 dalt tartalmazó Katonadalok (1942); Kiss Géza: Honvédelet (1940); Táboros József: Katonaversek az ejtőernyősök világából (1942).

A vallással és az egyházzal kapcsolatos munkák itt még csak éppen megjelentek, de feltűnésük már markánsan bizonyítja, hogy a jegyzékek közreadásának más célja is volt, mint a fegyverszüneti egyezményben rögzített sajtótermékek kivonása. Az indexre felkerült az Actio-Catholica által jegyzett, illetve a mozgalomról szóló kiadványok egy része; Bangha Bélának az eucharisztikáról írott műve (1938), amely a Ma-

gyarországon tartott Eucharisztikus Kongresszus alkalmából készült, valamint az Örök élet igéi című kétkötetes munkája, amely szentbeszédet és olvasmányokat tartalmazott. Ugyancsak indexre került a katolikus sajtó terjesztésével foglalkozó módszertani kiadvány is: Sajtó-katé: Gyakorlati útmutatás a katolikus sajtóterjesztés ügyében (é.n.).

Ezen a jegyzéken is bőségesen találhatunk olyan kiadványokat, amelyek egyik típusba sem sorolhatók, sőt indexre vételüket aligha magyarázhatják a jegyzékek összeállításának indokai. A teljesség igénye nélkül, az alábbi műveket emeljük itt ki: Bárányné Oberschall Magda: Művésztörténet (é.n.); Bibó Lajos: Vitéz Thury György (1942); Budapest Székesfőváros II. ker. Pontyutcai községi Hunfalvy János kereskedelmi középiskola évkönyve (1943); Az Országos Magyar Színművészeti Akadémia ... évkönyve (1942.); Bonkáló Sándor: Az orosz irodalom története (1924); Napkelet lexikona (1927); Hankiss János: Tormai Cecile (1939); Hóman Bálintnak három műve; Jankovics Marcellnek két munkája; Prohászka Ottokárnak két műve; a Temesi Győző által szerkesztett Földrajzi zsebkönyv 1940-es kiadása, valamint Tormay Cecilinek a Megáll az óra című műve. A kiadványok meglehetősen eklektikus tartalmi összetétele arra enged következtetni, hogy ezekben a művekben bizonyos elemek, motívumok lehettek az új megszállók számára nem tetszőek, ezért kellett azokat kivonni a gyűjteményekből és a könyvtár forgalomból.

A III. számú jegyzék az idegen nyelven megjelent munkák közül újabb német nyelvű könyveket sorol fel. Tekintettel arra, hogy az I. és II., de különösen a második listán jelentős mennyiségű német nyelvű könyvet tettek már indexre, itt ez a kategória nem jelent nagy mennyiséget; összesen 49 újabb kiadvány található, amelyek közül 17 mű a magyar Atheneum Kiadó Heeresgruppe Süd sorozatába tartozik. A betiltott kiadványok megjelenési helyük tekintetében nagyjából Magyarországon, s kisebb részben német nyelv-

területen közreadott német nyelvű kiadványok voltak: például Barta, Stephan : Die Judenfrage in Ungarn (Budapest, é.n.); Emsen: Adolf Hitler und die Kommenden (Leipzig, 1932); Gárföldy, Egon : Ungarn einst und jetzt (Budapest, 1942); Isbert, Otto : Probleme der Siedlungskunde im Karpatenraum (Budapest, 1942); Der Kroatische Freihaitkampf 1918–1941. (Budapest, 1941); Nyiry: Die Vorbereitung der ungarischen Proletardiktatur durch die Regierung Károlyi (Budapest, 1942); Propaganda Abteilung: Ungarische Waffenkameraden (Budapest, 1944); Sombart, Werner : Deutscher Sozialismus (Berlin, 1934); Wir Deutsche in der Welt (Berlin, 1937).

A III. számú jegyzék – hasonlóan a második jegyzékhez – helyreigazításokat is tartalmaz. Összesen három mű visszaminősítését végzi el, azon a címen, hogy azok nem fasiszta művek, és a jegyzékből való törlésüket rendeli el. A három kötet közül kettő magyar, egy pedig idehaza megjelent német nyelvű kiadvány. A kérdés önkéntelenül felmerül: ugyan, mit lehetett elérni egy olyan helyesbítéssel, amely a hónapokkal korábban betiltott és beszolgáltatásra kötelezett könyv visszavonásáról szól? Hiszen addigra az eredeti listák alapján ezek a könyvek már régen megsemmisültek az őrlőmalmokban vagy a könyvégetések során.

A IV. számú jegyzék

A IV. jegyzék 1946-ban jelent meg, s azzal egy időben került a könyvtárosokhoz a I. számú jegyzék második, javított kiadása is. Az összesen 523 könyvet tartalmazó kiadvány meghatározó része – 477 kötet – magyar nyelvű kiadvány volt. Az idegen nyelvű művek mennyisége 46 kötetet tett ki, amely a teljes mennyiségnek alig tíz százalékat jelentette. Ez a jegyzék is jelentős számban tartalmazott aprónyomtatványt, ám azokat nem külön fejezetben, hanem a könyvek között

sorolták fel. Ilyenek voltak például a Keresztes hadjárat emléklap (plakát, é.n.); Magyarország elzsidósodása (röplap, é.n.); a Magyar Turáni Szövetség kiadásában megjelent Turán Röpíveinek gyűjteménye (1941); Vitézek vére védi és váltja a világot a vörös veszedelemtől (plakát, é.n.).

A negyedik jegyzék könyvanyagának meghatározó részét teszi ki a fajvédelem, a nemzeti szocializmus eszméit magáénak valló és hirdető pártok, mozgalmak és szervezetek által közreadott művek. Ezek egy része a már korábban is említettek gondozásában – Baross Szövetség, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, Magyar Turáni Szövetség, Ébredő Magyarok Egyesülete, Országos Sajtókamara, MOVE, Actio Catholica, leventemozgalom, – más része pedig újonnan kijelölt szervezetek – Keresztény Nemzeti Liga, Ellenforradalmi Iparos Csoport, Gömbös Gyula Társaság, Hunnia Csónakázó Egyesület, Frontharcosok Szövetsége, Országos Nemzetvédelmi Szövetség, Magyar Revíziós Liga, Magyarországi Máltai Lovagok Szövetsége, EMKE, Protestáns Diákszövetség, Országos Nemzetvédelmi Szövetség kiadványait tartalmazza. Az indexre tett művek másik meghatározó tartalmát a revizionista művek válogatása jelenti. Betiltották a Nagy-Magyarország eszméjét hirdető kiadványokat csakúgy, mint a trianoni döntés értelmében elcsatolt területek utódállamait kedvezőtlen színben feltüntető, valamint a területi visszacsatolásokat éltető munkákat. A teljesség igénye nélkül ismét néhány példát sorolunk fel: Asztalos Miklós: A korszerű nemzeti eszme (1933); Balogh Beéry László: A ruthén autonómia (1937) és Magyarlengyel közös határ és a ruthén terület (1936); Csincsur Győző: Köszöntsük Erdélyt a sorsközösség szent érzésével (1941); Darabos László: Politikai földrajz (é.n.); Domokos Pál: Magyar feltámadás (é.n.); Erdő Sándor: Kárpátaljai emlékek (1940); Fall Endre: Jugoszlávia összeomlása – Délvidék visszatérése (1941); Fehér Tibor: Űtött az óra: A trianoni döntés története (é.n.);

Gábor Géza: Irredentizmus (1927); Illés József: A ruszinszkói kérdés (1939); Kalászi Erzsébet: Trianon árnyékában (1940); Lombos Alfréd: Danubius: A trianoni dráma revíziója (é.n.); Magyar katekizmus: Amit mindenkinek tudnia kell az elszakított magyar területekről (1927); Oláh György: Jajkiáltás a ruténföldről (1928); Török Sándor: Magyar fiúk oláh mundérban (1928); Visszatért Délvidék (1941).

Tovább bővült a fasiszta, vagy annak minősített politikusok, írók, tudósok, gondolkodók köre is. Felkerült a listára Andrássy Gyulának a Diplomácia és világháború (1921); Darányi Gyulának a Feladatok a nemzetvédelem terén (é.n.); Teleki Pálnak, Keresztes-Fischer Ferencnek, Hóman Bálintnak egyes beszédeit tartalmazó kötete; Festetics Domonkos gróf beszédeinek gyűjteménye (1938); Hitler beszédeinek újabb kötete; Karafiáth Jenőnek a Tisza Istvánról szóló kötete (1936); Klebelsberg Kunónak a Világválságban (é.n.); Kozma Miklósnak a Kárpátalja kormányzói biztosa hivatalának átvételekor elmondott beszéde (é.n.); Matolay Gézának a Teleki Pálról szóló kötete (é.n.); újabb, Horthy Miklósról szóló művek, a Tisza István életének emléket állító könyv (1921) is.

Hasonlóan nagy arányban találhatók e listán is a szovjetellenes művek címei. Jóllehet a korábbi jegyzékeken, főként az I. és II. listákon bőséges válogatást találhatunk e témában, itt újabb munkák tűntek fel. Többek között Bérczi Bélának a Szibériai gyöngyélet (é.n.); Birkás Endrének a Levelek Oroszországból (é.n.); Erdélyi Jánosnak a Mechanizált orosz kollektív gazdálkodás (1937); Fleissig Józsefnek a Szibériai napló (1920); Incze Kálmánnak az Új szomszédunk a Szovjet (1940), a Nyilas áfium – vörös maszlag (1939), Stessel Ernőnek a Hadifoglyok élete Szibériában, a krasznojarszki hadifogolytábor (1925); Theodosius Richárdnak a Szovjet csillag Kína felett (1943) című munkái.

A betiltott, zsidóellenes munkák többségét – eltekintve néhány antiszemita munkától – a jogszabályok tették ki, és lényegesen csökkent

azoknak a műveknek a száma, amelyek a zsidók kommunista kapcsolatait taglalták. Ennek oka az lehetett, hogy a korábbi jegyzékeken a hasonló témájú kiadványok elég nagy arányt képviseltek, így azok jelentős részét már korábban likvidálták. Feltűnően nagy arányt képviselnek ismét a magyarországi kommunista hatalom ellen irányuló kiadványok. Például Aczél Imre királyi főügyész helyettes vádbeszéde 1920. november 3-án és 4-én a bolsevik népbiztosok bűnperének főtárgyalásán (1921); Bernhardt Zsigmond: Egy jezsuita emlékei a kommunizmus idejéből (1919); Kertész István: A világháború után: A forradalom (1919); Knézy Lehel: Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt (én.); Kristóffy József: A királyságtól a kommunizmusig (1920); Légrády Imre: A kommün fogságában (1919); Mezőfi Vilmos: Emlékeim a kommün idejéből (1920).

Tematikailag megmaradt a többi kategória is a jegyzéken, ám mennyiségük jelentősen csökkent: az akkori baráti országokhoz (Németország, Japán, Olaszország) fűződő szövetséges viszonyunk erősítését propagáló kiadványok éppúgy megtalálhatók az összeállításban, mint ahogy egy-két, a Szövetséges Hatalmak ellen irányuló könyv. Érzékelhetően tovább növekedett a magyar és a német katonai életet, valamint hadsereget és annak harcait, hősiességét bemutató kötetek mennyisége és aránya. Indexre kerültek a Honvédelmi ismereteket tartalmazó kötetek (1943), a katonadalokat, katonaverseket tartalmazó gyűjteményes munkák újabb sora, Kádár Gyulának az Így lettem repülő (1943) című kötete, a Honvéd naptár (1941), és a felsorolást még lehetne folytatni. A IV. számú jegyzék két egyháztörténeti munkát is tartalmaz: Harza Lajos: Katolikus egyháztörténelem (1942) és Aubermann Miklós: Katholikus egyháztörténelem (1943).

Ezen a jegyzéken is jelentős számban találhatók olyan kiadványok, amelyek tartalmilag nem illelenek a lista célkitűzéseire, és amelyeknek indexre tétele indokolatlan vagy legalábbis meg-

kérdőjelezhető. Ilyenek voltak – ismét a teljesség igénye nélkül – például: Balassa Imrénének A Magyar királytragédia, IV. Károly (1931); Balogh Lajosnak a Méhészkedés (1941); a Brunszkvik Teréz kisdedovó intézet 1940–41. évi évkönyve; a Budapesti Érseki katolikus gimnázium és Rákóczi-Kollégium 1942–43. évi évkönyve, Garay Lajosnak a pécsi m. kir. honvéd hadapródiskola története (1939); Haltenberger Mihálynak a Politikai földrajzi világtkép (1943); a Bangha Béla szerkesztésében közreadott Katolikus lexikon (1931); Nagy Ivánnak a külföldi magyar sajtót bemutató kötete (1943); Pethő Sándornak a Világostól Trianonig (1925) címmel közreadott kötete. Volt azonban egy mű, amelynek indexre kerülése miatt a IV. lista körül kisebb botrány keveredett: Mindszenty Józsefnek Az édesanya című kétkötetes (1940, 1942) munkája. A vitába az akkori napi sajtó is bekapcsolódott, amely közel kétheti polémia után azzal zárul, hogy a negyedik jegyzéken szereplő művek betiltása indokolt volt, s arról egyetlen művet sem töröltek.

A IV. számú jegyzék külön fejezetben írja le az idegen nyelvű kiadványok közül indexre tett műveket. Önálló részben hozza az összesen 31-féle német, a 7-féle olasz, és 8-féle egyéb nyelvű kiadvány címét. A betiltott művek között megtalálhatók a Luftwaffe harcait bemutató kiadványoktól kezdve az orosz-szovjet birodalom kialakulását és működését kedvezőtlenül bemutató könyveken és a német katonai dalok gyűjteményén át, a trianoni Magyarország revíziós törekvéseit bemutató kötetekig. A könyvek többsége

német nyelvterületen, kisebb része pedig Magyarországon jelent meg, a két világháború közötti évtizedekben. Mind az olasz, mind pedig az egyéb idegen nyelvű betiltott kiadványok tematikai megoszlása hasonló a magyar, illetve a német nyelvű művekhez.

Az indexre tett napilapok és folyóiratok címe összesen 45 tételt tesz ki, amelyből 36 magyar, 9 pedig egyéb – nyolc német és egy olasz – nyelvű időszaki kiadvány. A magyar nyelvű időszaki kiadványok egy része vidéki megjelenésű, másik része egy foglalkozási csoporthoz vagy más társadalmi réteghez kötődik. Ezeken túl a jegyzéken megjelennek a csendőrség tevékenységét bemutató kiadványok, a Honvéd Ludovica Akadémia gondozásában megjelentetett Ludovicás levele, a Magyar tartalékos tisztek lapja, a Vitézek lapja is. A korábbi listákhoz viszonyítva itt új elem, hogy olyan folyóiratokat is betiltottak, amelyek sem fasiszta, sem antidemokratikus, sem pedig antibolsevista propagandát nem folytattak. Ilyenek voltak például a Magyar kultúra katolikus folyóirat 1921 utáni, a Magyar szemle 1927–1943 közötti, a Hankiss János szerkesztésében megjelenő Magyar lélek 1940 utáni, a Tormay Cecil által szerkesztett Napkelet című folyóirat 1923 és 1940 közötti, valamint a Néptanítók lapjának 1939 után megjelent számai. A lista – a korábbiaknál már megszokott módon – tartalmazott az előzőkben közreadott jegyzékekhez helyreigazításokat és törléseket is. Itt összesen hat darab nem fasiszta mű visszaminősítéséről értesített a jegyzék.

A Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya által kiadott, fasisztának, szovjetellenesnek és antidemokratikusnak minősített sajtótermékek számszerű adatai²⁸
(könyvek, hírlapok, folyóiratok)

A kiadványok típusa és nyelve	A jegyzékek száma és a kiadás éve					Összesen db.
	I. sz. jegyzék (1945.) db.	I. sz. jegyzék (2. jav. kiad, 1946.) db.	II. sz. jegyzék (1945.) db.	III. sz. jegyzék (1946.) db.	IV. sz. jegyzék (1946.) db.	
Magyar könyvek	1235	1225	475	562	477	2749
Német nyelvű könyvek	512	509	354	49	31	946
Olasz nyelvű könyvek	130	130	együtt: 63	0	7	együtt: 268
Egyéb nyelvű könyvek (francia, angol, spanyol)	60	59		0	8	
Könyvek összesen	1937	1923	892	611	523	3963
Magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok	144	143	23	4	36	207
Idegen nyelvű hírlapok és folyóiratok	34	34	13	0	9	56
Hírlapok és folyóiratok összesen	178	177	36	4	45	263

A mintegy négyezer monografikus jellegű mű, a több mint két és félszáz periodikus kiadvány, valamint közel négyszáz aprónyomtatvány és több mint száz zenemű betiltása, bezúzása és kisebb részben elégetése csupán kezdete volt a későbbiekben folytatódó könyvmegsemmisítéseknek. Még 1945 elején megindult a tankönyvek lecserélése is. Az 1945-ben, a Néptanítók Lapja helyére lépő Köznevelés című lapban jelent meg az 1945/46. iskolai évben használható tankönyvekről szóló miniszteri közlemény²⁹. Ez előrevetíti, hogy a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter hamarosan közzéteszi az induló tanévben használható tankönyvek, segédkönyvek és segédeszközök jegyzékét³⁰, amelynek alkalmazása valamennyi iskolatípusban kötelező volt,

míg a korábban használt tankönyveket, egyéb szemléltető eszközök valamennyi kiadását be kellett szolgáltatni az iskola igazgatójának. A tanulóktól összegyűjtött példányok mellett a korábbi tanítási segédleteket és tankönyveket – megfelelő lajstrom kíséretében – a kijelölt gyűjtőhelyekre kellett szállítani. Nyilvánvaló, hogy ilyen rövid idő alatt, és az akkori óriási papírhány miatt nem lettek készen az új tankönyvek, és folyamatos nehézségek jelentkeztek az újonnan elkészült tankönyveknek az iskolákba történő eljuttatásával is. Ennek eredményeként – az iskolaév indulása és a tanítás megkezdése érdekében – több helyen még 1946-ban is a régi tankönyvek alapján folyt a tanítás, jóllehet a politikai hatalom keményen szankcionálta a nem

csupán régi könyvek használatát, de megtartását is. Ezzel kapcsolatosan a Szabad Nép 1946. évi áprilisi számában egy rövid tudósítás is megjelent. *„A múltban használt összes magyarnyelvi, történelmi, földrajzi, valamint közgazdasági és társadalmi ismereti tankönyveket kivonták a forgalomból. Helyettük demokratikus szellemű, új tankönyvek készültek. Ezek a folyó iskolai év eleje óta folyamatosan jelentek meg, a sajtót az utolsó is régen elhagyta már. Ez ideig 14 kötetes magyar, 6 kötetes történelem, 4 kötetes földrajz és 2 kötetes gazdasági és társadalmi ismeretek sorozat jelent meg. Sajnos, ezek közül néhányat nem adtak ki elegendő példányszámban. A többi tankönyvet a szükséghez mérten átdolgoztatta a minisztérium. Ezekben egyetlen olyan részlet, kitétel nem maradhatott, amely kifogásolható volna. Az iskolareformmal kapcsolatban szükségessé váló új tankönyvek megírására megtörténtek az előkészületek. Az ismételt rendelkezések ellenére előfordulhat, hogy egyes iskolák, illetőleg tanárok vagy tanulók megtartották a használatból kivont tankönyveket, főképp olyan kiadásokat, amelyek csekély változtatásokkal tovább engedélyezhetők voltak. Ha ilyen eset jut a minisztérium tudomására, a mulasztók ellen haladéktalanul eljár.”*³¹

Az 1945-ben és 1946-ban zajló könyvmegsemmisítések másik folytatása volt az 1949-ben és 1950-ben végrehajtott újabb könyvkivonási folyamat. A hatalomváltás következtében történő és mind a könyvkiadókat, mind a könyvkereskedőket, mind pedig a könyvtárakat érintő sajtótermék-kivonások és megsemmisítések már a más tartalmakat felvonultató kiadványok terjesztettségét, olvashatóságát akadályozták meg.

Jegyzetek, irodalom

1. A könyvek tömeges betiltása a reformációhoz kötődik, majd az ellenreformáció tágitotta azt egyre nagyobb méretűre: 1540-ben leuveni, majd 1544-ben a párizsi egyetemen jelentek meg azok a katalógusok, amelyek a tiltott műveket tartalmazták. A római katolikus egyház első formális indexét IV. Pál pápa uralko-

dása (1559) alatt adta ki a római inkvizíció. Az indexet a tridenti zsinat átdolgoztatta, bővítette és az új listát IV. Pius pápa 1564. március 24-én a „Dominici gregis custodiae Domino” kezdetű pápai bullával tette közzé, amely közölte az indexre tétel szabályait is. Ennek értelmében a könyvtulajdonos joga a pápát illette. Index librorum prohibitorum (tiltott könyvek jegyzéke) azoknak a könyveknek jegyzéke, amelyeknek olvasásához a római katolikus egyház nem adta hozzájárulását, sőt azokat hívei körében kifejezetten tiltotta. A lista összeállításának az volt a célja, hogy megakadályozzák a teológiaiilag helytelen, a katolikus hit és erkölcs szempontjából veszedelmes tévtanok terjesztését. A lista tartalma változó volt: folyamatosan bővült, idővel lekerültek róla művek. A pápai index mintegy négy évszázados története során, becslések szerint, összesen közel tízezer könyvet vagy teljes életművet tiltott be. Az 1948 októberében összeállított utolsó, 32. index mintegy 4000 cenzúrázott címet tartalmazott, többek között az alábbi okokból: eretnokség, erkölcstelenség, szexuális szabadság, politikai inkorrekttség. Olyan ismert szerzőket találhattunk a jegyzékben, mint Erasmus, Galeotto Marzio, Nostradamus, Kopernikusz, Voltaire, Defoe, Victor Hugo, Anatole France, Nikosz Kazantzakis, valamint Theodor Hendrik van de Velde holland szexológus, A tökéletes házasság című szexuális kézikönyve miatt. Az évszázadok során indexre kerültek a Talmud, a Korán, sőt a Szent Biblia egyes kiadásai is. Magyar szerzők közül indexen volt Bölöni Farkas Sándor, Prohászka Ottokárnak pedig három írása is szerepelt a listán. Később az index kifejezést már nem csupán a pápa által közreadott jegyzékek elnevezésére, hanem általában a tiltott művek megnevezésére használták. A különböző indexeken a leggyakrabban szereplő alkotások: Biblia, Korán, Talmud, Hitler Mein Kampfja, Orwell: 1984, Szolzsenyicin: Ivan Gyenyiszovics egy napja, Nabokov: Lolita, Lawrence: Lady Chatterley szeretője, Joyce: Ulysses, Rushdie: Sátáni versek. Az érdekesség kedvéért bemutatjuk a leggyakrabban cenzúrázott, illetve indexre tett gyermekkönyveket, valamint azok indoklását is: Piroska és a farkas (Perrault) – erőszak és brutalitás; Hófehérke (Grimm) – erőszak és brutalitás; Tom Sawyer kalandjai (Mark Twain) – antipedagógikus mű; Huckleberry Finn kalandjai (Mark Twain) – rasszizmus; Tamás bátya kunyhója (Beecher Stowe) – rasszizmus; Pinokkió kalandjai – erőszak, brutalitás, aszociális hatás; Alice csodaországban (Lewis Carroll) – az állatok nem tudnak dohányozni és emberi hangon beszélni. Jóllehet az utolsó pápai index 1948-ban jelent meg, azonban az index hatályon kívül helyezésére csak 1966. április 9-én került sor. Ezzel azonban nem általában a tiltott könyvek köre szűnt meg, csupán a Vatikán nem élt tovább ilyen jogával. Szerte a világon, még napjainkban is jelentős mennyiségű olyan mű létezik, amelyeknek olvasását különböző okok miatt az aktuális politikai, illetve ideológiai hatalom megtiltja. Ez ellen tiltakozik minden év szeptemberének utolsó hetében az ALA által gondozott mozgalom, amelynek az a célja, hogy felhívja a figyelmet az indexek létezésére. A múlt évben, 2006-ban az ALA akciójához a Google is csatlakozott:

bemutatták és elérhetővé tették azokat a műveket, amelyek a XX. század során, a világ különböző részein és különböző időkben tiltólistára kerültek.

Az indexek történetével kapcsolatosan Magyarországon is több mű jelent meg. A lábjegyzet összeállításához az alábbi műveket használtuk fel: Reclams Sachlexikon des Buches. – 2., verbess. Aufl. – Stuttgart: Philipp Reclam jun. GmbH, 2003. p. 270.; http://hu.wikipedia.org/wiki/Index_Librorum_Prohibitorum (2007. május 6.)

2. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. számú rendelete a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről. A rendeletet a jegyzéket tartalmazó, önálló kiadványok bevezetőjeként tették közzé: Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya (közread.): A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke: I. számú jegyzék – Bp. : Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, 1945.; Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya (közread.): A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek II. számú jegyzéke – Bp. : Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, 1945. ; Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya (közread.): A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek I. számú jegyzéke. – 2. jav. kiad. – Bp. : Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, 1946.; Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya (közread.): A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek III. számú jegyzéke – Bp. : Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, 1946.; Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya (közread.): A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek IV. számú jegyzéke – Bp. : Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, 1946.

3. Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya (közread.): A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke: I. számú jegyzék. – p.: 3.

4. Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya (közread.): A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke: I. számú jegyzék. – p.: 3–4.

5. Berkó Pál: Indexen : Adalékok a fasiszta, a szovjetellenes és az antidemokratikus sajtótermékek második világháború utáni történetéhez. – Szakdolgozat. – MSZMP Politikai Főiskola, 1988. – 51. p. ; Zalai K. László: Könyvpusztítás a háború után. In: Élet és Tudomány, 67. évf., 1992. 51. sz. (1992. XII. 18.). – p.: 1620–1621.; Z. Karvalics László: Könyvbegyűjtés és bezárás 1946-ban. In: Magyar Könyvszemle, 109. évf., 1993. 4. sz. – p.: 404–418.; Bánfi Szilvia: Könyvtári dokumentumok az ÁVH „fogságában” In: Monok István (szerk.): A könyvtárak és a hatalom. – Bp. : Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat Kiadó, 2003. – p.: 22–88. ; Földesi Margit: A megszállók szabadsága. – Bp.: Kairosz Kiadó, 2002. – p.: 158–172. ; Murányi Gábor: Könyvmentő akciók 1944-1945-ben = Heti Világgazdaság, 2003. 34. sz. – p.: 77-78. ; Katsányi Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok : Könyv kivonások a Fővárosi Könyvtárban 1945-1950. In: Könyvtári Figyelő, 15. (50. évf.), 2004. 3. sz. In. www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2004/3/katsanyi.html (2007. április

20.); Bánfi Szilvia: „... a káros sajtótermékeknek a terjesztését megakadályozhassam.” : A könyvtári zártág gyakorlata a negyvenes évek második felétől. In: Könyvtári Figyelő, 17. (53.) évf., 2006. 4. sz. – p.: 514–520.

6. A „szellemi tisztogatás” azonban nem csupán a nyomdákban kikerült művekre vonatkozott, hanem a könyvek és folyóiratok kivonásával párhuzamosan egyéb szellemi és művészeti termékek indexre tétele is megtörtént. Az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság bírálata alapján betiltották azokat a filmeket és forgatókönyveket is, amelyek – a Bizottság megítélése szerint – nemkívánatosak voltak. Ám a tiltás nemcsak a tartalmilag kifogásolt alkotásokra vonatkozott, hanem azokra a filmekre is, amelyekben olyan szereplők játszottak, akik, úgymond, az előző rendszerben kompromittáltak magukat. Így a Bizottság betiltotta a Páger Antalt, Szelezcky Zitát, Muráti Lilit, Fedák Sárít, Szilvássy Lászlót szerepeltető filmeket is. Hasonló sorsot szántak egyes képzőművészeti alkotásoknak is, különösen azoknak, amelyek a köztérket díszítették. Kossa István már 1945-ben keményen fellépett annak érdekében, hogy az imperialista rezsim szobrait minél előbb eltávolítsák. A témáról részletesebben ír Földesi Margit idézett műve 158–172. oldalán.

7. Faust Imre (1897–1963) könyvkiadó, Az első világháborúban orosz hadifogságba került, ahonnan 1918-ban tért haza, a Tanácsköztársaság ideje alatt pedig vörös katona volt. 1921-ben Újvidékre vonult emigrációba, majd 1927-ben hazatért Pécsre, ahonnan rövidesen, 1928-ban Budapestre költözött, s ekkor kezdte meg baloldali művek kiadását és terjesztését. 1933-ban, a Társadalmi Szemle márciusi számának kiadásáért letartóztatták. 1935-ben a Fővárosi Könyvkiadó tisztviselője, majd 1940 első felében a Kelet Népe kiadóhivatalának vezetője volt. 1943-ban a kistarcsai internálótáborba került, 1944 áprilisában a Gestapo letartóztatta. Szabadulása után, 1944. szept. 22-én negyedmagával Moszkvában a fegyverszüneti egyezményt előkészítő tárgyalásokon vett részt. 1946-ban, név nélkül összeállította a Fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek című négy füzetes sorozatot. (1945–46). 1949-ben letartóztatták, 1954-ig raboskodott. 1956 után rehabilitálták, és Pécsen könyvtárosként dolgozott. 1955-től a Baranya Megyei Moziüzemi Vállalat igazgatójaként tevékenykedett. Forrás: Kenyeres Ágnes (szerk.): Magyar életrajzi lexikon (CD-ROM). – Bp. : Arcanum Kiadó, é.n.

8. A listákat tényleges összeállítók névsora több, már korábban is említett kiadványban olvasható, ezért itt csupán egyetlen tényre szeretnék utalni, ami bizonyítja, hogy könyvtáros szakemberek végezték a lista összeállítását, illetve azok jegyzékbe rögzítése könyvtári nyilvántartások alapján történt. Könyvtárosi közreműködésre utal, hogy akkori leírási szabályoknak és szokásoknak megfelelően az á-betű leírását a könyvtárakban átírással oldották meg, és ezt az írásmódot a közreadott indexek is követték: például Windischgraetz, Kraemer, Aengner; Schaeffer.

9. Kőhalmi Béla (1884–1970) könyvtártudományi szakíró, egyetemi tanár, a korszak könyvtárugyének meghatározó alakja. 1910-

ben tett könyvtárosi szakvizsgát. Részt vett a Galilei Kör és a Társadalomtudományi Társaság munkájában, tagja lett a Huszadik Század Társaságnak és baráti viszonyba került Jászi Oszkárral, valamint Szabó Ervinnel. Szabó Ervin 1909-ben bízta rá a Fővárosi Könyvtár új betürendes és szakkatalógus munkálatainak irányítását. 1913 és 1919 között ő szerkesztette a Könyvtári Szemle című folyóiratot. Pikler Blankával közösen, 1914 és 1918 között a Magyar Könyvészet című bibliográfiai kiadványt szerkesztette. A Tanácsköztársaság idején Dienes László mellett helyettes könyvtári megbízott, s így alkalmat nyílt könyvtárpolitikai elgondolásainak megvalósítására. Erről tanúskodik a Könyvtári Tanács, az Országos Bibliográfiai Intézet létesítése és a Tanácsköztársaság könyvtárügye c. kiadvány megindítása. A proletárdiktatúra bukása után állásától megfosztották, négy hétig fogva tartották. A börtönbüntetés elől Bécsbe emigrált, ahol a Bécsi Magyar Kiadó lektora, a Panoráma című képeslap helyettes szerkesztője, valamint a Bécsi Magyar Újság és a Die Bühne munkatársa volt. 1934-től ismét idehaza élt. 1945 után a Szabad Nép munkatársa és a Fővárosi Könyvtár helyettes igazgatója. Révay Józseffel együtt szerkesztette a Hungária irodalmi lexikont. 1949 végétől az Országos Könyvtári Központ, illetve az OSZK Módszertani Osztályának szaktanácsadója lett és szerkesztésében jelentek meg az alábbi szakmai kiadványok: a Könyvtártudományi Szemle, Könyvtártudományi Beszámoló, valamint a Szovjetunió és a Népi Demokráciák Könyvtárügye. 1949-től meghívott előadó, 1956-tól 1960-ig, nyugdíjazásáig a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékének egyetemi tanára, illetve 1958-tól haláláig a Magyar Könyvszemle szerkesztője volt.

10. Mátrai László (1909–1983) filozófus, esztéta, Állami díjas (1975), az MTA tagja. A Budapesti Tudományegyetem Bölcsészkarán 1929-ben magyar–német szakos alapfokú tanári vizsgát tett. A bölcsészkaron kialakult szellemi csoportok közül a Harcai Schiller Pál köré szerveződők közé tartozott Kerényi Károly, Hamvas Béla, Szerb Antal, Horányi Béla társaságában. 1933-ban, Prohászka Lajos segítségével, könyvtárosi állást kapott az Egyetemi Könyvtárban. 1945. február 23-án a Budapesti Nemzeti Bizottság kinevezte az Egyetemi Könyvtár főigazgatójának. E hatáskörben a magyar könyvtárügy meghatározó személyiségévé vált. Politikai és szakmai tevékenységének tudományos feldolgozása jelentős adalékkal járulna hozzá magyar könyvtárügy huszadik századi történetének, valamint az Egyetemi Könyvtár 1945 utáni működésének elemzéséhez.

11. Tiszay Andor (1900–1986) író, rendező, művelődéstörténész, bibliográfus. Galilei Körből indult pályája, majd 1919-ben a Vörös Hadseregben harcolt. Az 1920-as évek elején újságíró. 1924–1927-ben külföldön, elsősorban Olaszországban élt. Hazatérve részt vett a formabontó irodalmi és színházi mozgalmakban. 1928-tól a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja, illetve a 100% és a Világirodalmi Szemle munkatársa. 1929-től az Operaház segédrendezője, ahonnan 1937-ben – baloldali magatartása miatt – elbocsátották. 1946-tól a Fővárosi Könyvtár Színházi

Gyűjteményének, 1961-es nyugdíjba vonulásáig pedig bibliográfiai osztályának vezetője volt. Az ajánló bibliográfiák széles körét építette ki és többnek összeállítója is volt. Nevéhez kötődik Szabó Ervin könyvtártudományi cikkei és tanulmányai gyűjteményes kötetének 1959-es közreadása.

12. Goriupp Alíz (1894–1979), könyvtáros, sajtótörténész, bibliográfus. A Kolozsvári Egyetemen 1916-ban doktorált, majd 1917-ben magyar–német szakon tanári diplomát szerzett. 1918-ban gyakornokként lépett az a Nemzeti Könyvtár szolgálatába, ahol 1922-ben segédőrré, majd alkönyvtárnokká nevezték ki. A Hírlaptárban dolgozva rendet teremtett a háborús viszonyok miatt elmaradott gyűjteményben, elkészítette a hírlapok katalogizálási szabályzatát, irányította a gyűjtemény felállítását az újonnan épített raktárban. Fitz József főigazgató a könyvfeldolgozás reformjának megszervezésével bízta meg, amelynek keretében 1935-ben tanulmányutat tett Németországban. A Nemzeti Könyvtárban bevezetendő új katalogizálási rendszert berlini, göttingeni, frankfurti és darmstadti tapasztalatainak felhasználásával dolgozta ki. Az 1936-ban bevezetett, átfogó katalogizálási reform a kor színvonalán oldotta meg a könyvek katalógusainak többszörözött készítését, bevezette a könyvtárban az egyetemes tizedes osztályozást, megoldotta a kiadványok megbízható raktári nyilvántartását, egyben előírta a könyvek korábbi gyűjteményének az új szabályok szerint való újrakatalogizálását. 1944 tavaszától irányítója volt a gyűjtemények és a katalógusok biztonsága érdekében elrendelt helyi költöztetéseknek, 1945–1946-ban pedig a helyreállításnak és újjászervezésnek. 1946-tól 1954-ig a Magyar Nemzeti Bibliográfia alapító szerkesztője volt. 1960-ban nyugállományba vonult, és ezt követően 1969-ig nyugdíjasként bibliográfiaszerkesztést végzett a könyvtár számára. Irányítása alatt működött az Országos Könyvtárügyi Tanács katalogizálási szakbizottsága, katalogizálási és bibliográfiai ismereteket oktató az ELTE könyvtáros szakán. Nevéhez fűződik az első magyar könyvtári címléírasi szabvány megszerkesztése.

13. A témát feldolgozó írások többsége kettőezerhétszáz mű indextételeiről beszél. A valóságban azonban csupán a magyar nyelvű kiadványok mennyisége meghaladta az általuk közölt adatokat, s ehhez jöttek még az idegen nyelvű művek, valamint a nem könyv jellegű kiadványok.

14. Ezzel kapcsolatosan lásd részletesebben: Z. Karvalics László és Zalai K. László, valamint Berkó Pál korábban már hivatkozott írásait.

15. A témával kapcsolatosan lásd Z. Karvalics László és Berkó Pál már hivatkozott művét.

16. A források egy része ezredesként, más része pedig alezredesként említi Szergejcsuk nevét. Írásunkban a források által megnevezett rendfokozatot használjuk. Szergejcsuk a Szövetéségi Ellenőrző Bizottság Adminisztrációs Osztályának képviselőjeként vett részt a kiadványok begyűjtésének irányításában és ellenőrzésében.

17. Péter Gábor 1944 decemberében, az illegális kommunista

párt megbízásából kezdte el szervezni a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát. A könyvkivonásokban mint az osztály vezetője vett részt. 1946-tól a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályát (ÁVO), 1948 és 1953 között pedig a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságát (ÁVH) vezette.

18. 1945. március 13-án a Fővárosi Könyvtárban tartottak razziát. Erről Katsányi Sándor már idézett tanulmánya az alábbiakban számolt be. „Március 13-án a könyvtárban különítmény jelent meg: a Budapesti Rendőrkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya kíséretében Szergejcsuk alezredes, a Szövetségi Ellenőrző Bizottság Adminisztrációs Osztályának képviselője, aki az összegyűjtött anyag azonnali elszállítását követelte. A könyvtárat képviselő Kalmár Gyula (a Feldolgozó Osztály vezetője, a Fővárosi Könyvtár régi dolgozója) hiába érvelt azzal, hogy még nem volt mód a dokumentációs anyag kiválogatására, az alezredes az ellenvetéseket nem vette figyelembe, egy tehergépkocsi rakományt, mintegy 10 ezer kötetet azonnal a csepeli papírgyárba szállított”. In. www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2004/3/katsanyi.html p.: 3. (2007. május 10.)

19. A levelet közli Bánfi Szilvia már korábban idézett tanulmánya a Könyvtárak és a hatalom című kötet 43–44. oldalán.

20. Uott.

21. Bánfi Szilvia im. p.: 31.

22. Bánfi Szilvia im. p.: 36.

23. A könyvtár munkatársai a gyűjteményből leválogatták az inkriminált műveket, külön, zárt helyiségben helyezték el, és ez lett az alapja az 1989-ig működő és folyamatosan bővülő Zárolt Kiadványok Gyűjteményének. Uott.

24. A kutatás jelenlegi állása szerint nem bizonyítható, de – a tényleges munkát végző könyvtári szakemberek ismeretei alapján

– több mint valószínűsíthető, hogy az akkor már több évtizede működő és a könyvtárakba beérkező külföldi kiadványok katalógus-feltárását végző Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ nyilvántartásait használták fel a listák szerkesztésénél. Ezt az állítást látszik alátámasztani, hogy a magyar nyelvű művek között Hitlernek 16 műve szerepel, a német nyelvű kiadványok között pedig csupán 4; Göbbels esetében ez az arány 10 : 6.

25. A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek II. sz. jegyzéke. – Bp. : Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, 1945. – p.: 3. A III. számú jegyzék azonban nem tartalmazta a tankönyveket, azok kivonásával kapcsolatosan külön intézkedés történt.

26. A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek II. sz. jegyzéke. – p.: 4.

27. Az adatok forrása: A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek II. sz. jegyzéke. – p.: 36–53.

28. Az összesítésben az 1. sz. jegyzék első kiadásának adatai szerepelnek és mellőztük a 2., javított kiadás táblázatban történő szerepeltetését. Így láttuk indokoltnak, mivel a 2., javított kiadás megjelenésekor (1946) – az akkori politikai közhangulat, illetve a jegyzéken szereplő művek kivonásával kapcsolatos erőszak és szovjet nyomás eredményeként – bizonyosnak tarthatjuk, hogy már régen kivonták a gyűjteményekből az eredeti listán szereplő műveket, s azok megsemmisültek az őrlőmalmokban vagy a máglyákon. Az adatok forrásául a közreadott jegyzékek szolgáltak.

29. Az 1945/46. iskolai évben használható tankönyvek. In: Köznevelés, 1. évf., 1945. 5. sz. – p.: 26.

30. A listák a Köznevelés 1945. évi további számaiban sorra meg is jelentek, és ugyancsak ebben a lapban adták közre az alajegyzékek kiegészítését is.

31. Szabad Nép, 48. évf., 1946. 81. sz. (április 13.). – p.: 4.

„Szabad emberek, szabadon olvasnak” mottóval 2007 szeptemberének utolsó napjaiban az Amerikai Könyvtárosok Szövetsége tízedszer rendezte meg a Tiltott Könyvek Hetét (Banned Books Week).

A rendezvény célja, hogy felhívják a figyelmet arra: a mai napig is vannak értelmetlenül tiltott, üldözött olvasmányok. (<http://www.ala.org/alaoif/banned-booksweek/bannedbooksweek.htm>)

Az ALA ezúttal nemcsak hagyományos eseményeket szervezett, hanem az internetes társadalmat megmozdító 2.0-s akciókat is.

(Részlet Bánhegyi Zsolt híréből, *Katalist*, 2007. szeptember 30.)

* * *

Az NKA támogatásával elkészült a Műszaki tudománytörténeti kiadványok újabb, 28. kötete. A sorozat utolsó darabja 1982-ben jelent meg nyomtatásban, az új kiadvány elektronikus formában „Hungarikumok a BME OMIKK muzeális gyűjteményében” címmel látott napvilágot. Szerzője Emmertné Szerőcsei Dóra.

A kiadványban a könyvtár muzeális állományában található négy ősnymotatványt és a legértékesebb, legjelentősebb 1801 előtt megjelent 177 hungarikumot mutatják be.

A tanulmányokban az állomány történetéről és a hungarikumok eredetéről olvashatunk. A Képek c. fejezetben az egyes kötetek érdeklődésre számot tartó oldalainak fotói láthatók.

(*Katalist*, 2007. szeptember 21. Pák Györgyné híréből)